

Вісник

Верховного Суду України

**Про практику застосування
судами земельного
законодавства при розгляді
цивільних справ**

**Практика розгляду судами
адміністративних справ
щодо спорів, пов'язаних
зі справлянням податків
і зборів митними органами**

**Касація — основна функція
Верховного Суду України**

**Помилування
як правовий інститут**

**Про деякі аспекти природи
адміністративно-правових
договорів**

4(116)'2010

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Пилипчук П.П. — Перший заступник Голови Верховного Суду України, голова Ради суддів України, заслужений юрист України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — голова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — начальник управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — голова Військової судової колегії Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Закалюк А.П. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — (відповідальний секретар);

Короткевич М.Є. — голова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнецова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — керівник служби Голови Верховного Суду України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Міщенко С.М. — суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — суддя Верховного Суду України, секретар Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — суддя Верховного Суду України, секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — начальник управління забезпечення діяльності Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, доцент;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — заступник голови Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — заступник керівника апарату—начальник правового управління Верховного Суду України, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України, заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії)

2 Новини. Події. Факти News. Events. Facts

3 У Пленумі Верховного Суду України At the Plenary Supreme Court of Ukraine

- 3 **Судова система України стала заручником декларативності законів про соціальні виплати**
Інформаційне повідомлення про засідання Пленуму Верховного Суду України, яке відбулося 19 березня 2010 р.

*Judicial system of Ukraine became hostage of declarative effect of the laws on social payments
Informative message on the meeting of the Plenary Supreme Court of Ukraine, which was held on 19 March 2010*

- 4 **Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ**
Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7 (із змінами та доповненнями, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

*On court practice of the land laws use in handling civil cases
Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine, No. 7 of 16 April 2004 (amended by Resolution of the Supreme Court of Ukraine, No. 2 of 19 March 2010)*

15 У Раді суддів України At the Council of Judges of Ukraine

16 Судова практика Judicial Practice

- 16 **Рішення у цивільних справах**
Decisions in civil cases
- 20 **Рішення в адміністративних справах**
Decisions in administrative cases
- 22 **Рішення у господарських справах**
Decisions in commercial cases
- 24 **Рішення у кримінальних справах**
Decisions in criminal cases

26

У судових палатах
At the Judicial Chambers

- 26 **Практика розгляду судами адміністративних справ щодо спорів, пов'язаних зі справлянням податків і зборів митними органами**

Court practice of handling administrative cases on complaints related to collection of taxes and fees by custom bodies

28

- 28 **Звіт Верховного Суду України про використання коштів державного бюджету України за 2009 р.**

Report of the Supreme Court of Ukraine on application of funds of the State Budget of Ukraine in 2009

29

Проблеми судово-правової реформи
Issues of Judicial-Legal Reform

- 29 **Сірий М.І. Касація — основна функція Верховного Суду України**

Siryi M.I. Cassation — main function of the Supreme Court of Ukraine

35

Проблеми удосконалення законодавства
Issues of Evolvement of Legislation

- 35 **Мойсик В.Р. Помилування як правовий інститут**

Moisyk V.R. Pardon as a legal institution

44

Точка зору
Opinion

- 44 **Кубко Є.Б., Самсін І.Л. Про деякі аспекти природи адміністративно-правових договорів**

Kubko Y.B., Samsin I.L. On some aspects of the nature of administrative-legal agreements

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

01043 Київ 43, вул. П. Орлика, 4^а, кімн. 108, 210

Телефони:

голова редакційної колегії (44) 253–3502, відповідальний секретар (44) 253–1683, редактори (44) 253–7081, 253–1683, група технічного забезпечення (44) 253–0687

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук, С.П. Когут, Н.К. Мартинюк, П.О. Мусяк, Р.В. Парубець

Комп'ютерний набір:

І.П. Балан

Верстка:

С.І. Самкова, В.М. Горобченко

Репрографія:

В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусяк

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_book@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.

Телефон (факс): (44) 502–6808

Підписано до друку 16.04.2010

Формат 60×90/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 4300 прим. Ціна договірна

Голова Верховного Суду України відвідав Верховний суд Австрії

З 25 по 26 березня 2010 р. у рамках офіційного візиту Голова Верховного Суду України Василь Онопенко відвідав Верховний суд Австрії на запрошення Голови цього суду Ірмгард Гріс.

До складу делегації Верховного Суду України входили голова Судової палати у господарських справах Валентин Барбара та начальник відділу міжнародного співробітництва Ліна Губар.

Під час робочої зустрічі у Верховному суді Австрії української делегації з головою та суддями цього суду сторо-

ни обговорювали питання щодо правових систем обох країн, судоустрою, повноважень та структур верховних судів.

Василь Онопенко та Ірмгард Гріс підписали Протокол про наміри щодо подальшого співробітництва між Верховним Судом України та Верховним судом Австрії.

Делегація відвідала також Конституційний суд Австрії і мала офіційну зустріч з його головою Гельмутом Гьорценгубером.

Стратегічне планування у судах за європейським стандартом

Минулого місяця у Верховному Суді України за сприяння проекту ЄС «Прозорість та ефективність функціонування судової системи України: компонент державної служби» (далі — Проект) вперше відбувся навчальний тренінг для голів апеляційних судів зі стратегічного планування.

У тренінгу взяли участь голови апеляційних судів областей: Вінницької — Людмила Стеблюк, Волинської — Петро Філюк, Дніпропетровської — Володимир Віхров, Житомирської — Сергій Прокопчук, Закарпатської — Сергій Демченко, Запорізької — Віктор Городовенко, Київської — Юрій Нечипоренко, Луганської — Анатолій Візір, Полтавської — Віталій Онщенко, Черкаської — Віктор Подорога, Чернівецької — Олексій Черновський, Чернігівської — Микола Ярошенко, Апеляційного суду м. Севастополя Станіслав Погребняк. Разом з ними проходили тренінг перші заступники голів апеляційних

судів областей: Миколаївської — Галина Вовненко, Тернопільської — Микола Коломієць, Хмельницької — Анатолій Марцинкевич, а також заступник голови Апеляційного суду Донецької області, голова судової палати у цивільних справах Валентина Шабанова.

Інформуючи учасників тренінгу про завдання Проекту, його керівник Еді Фракссіні зазначила, що головними з них є: реформування механізму управління кадрами в судах; підвищення ефективності судової системи шляхом оновлення методів управління та навчання працівників судів; приведення системи управління судами у відповідність до сучасних європейських стандартів. Хоча в межах Проекту, за яким головам судів та працівникам апаратів судів з 2008 р. дають управлінські та професійні навички, не було заплановано навчання голів апеляційних судів, проте високий рівень та ефектив-

ність навчальних заходів стали поштовхом для виходу на «вищий щабель».

Голова Апеляційного суду Запорізької області Віктор Городовенко наголосив на важливості проведення таких заходів із залученням голів апеляційних судів, адже подібний «мозковий штурм» дасть змогу сконцентрувати ідеї учасників шанованого зібрання, які за плечима мають 10-, 20-, 30-річний неоціненний досвід управління у судовій владі. Серед причин, які заважають ефективному менеджменту голови суду, він виокремив відсутність належних повноважень у голів судів і небажання законодавця їх почути.

Під час тренінгу експерт Проекту Віталій Чуба ознайомив присутніх із правилами планування і технікою визначення цілей та їх формуванням на різні часові періоди, зорієнтував щодо переваг ефективного делегування повноважень, а також провів практичні заняття з учасниками тренінгу.

Судова система України стала заручником декларативності законів про соціальні виплати

До набуття чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних з соціальними виплатами» від 18 лютого 2010 р. № 1691-VI розгляду і вирішення справ із соціальних правовідносин здійснювалися адміністративними судами, спеціально утвореними для захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, повідомив Анатолій Ярема.

Доповідач зазначив, що Верховний Суд України на всіх етапах проходження проекту зазначеного Закону заперечував проти його прийняття, оскільки вважав і вважає, і це є найголовнішим, що його зміст суперечить вимогам Конституції України, тож є неконституційним.

Зaproвадженням цивільного процесуального порядку розгляду справ цієї категорії суттєво звужено існуючий обсяг права на судовий захист найменш соціально захищених громадян України в їх спорах із органами пенсійного фонду і державного соціального захисту, їх посадовими і службовими особами.

В адміністративному виді судового процесу заборонено відмову у розгляді й вирішенні адміністративного позову з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини; реалізовано концепцію презумпції вини суб'єкта владних повноважень при виникненні спірних правовідносин у зв'язку із захистом громадянина своїх прав та інтересів у публічно-владній сфері; встановлено припис суду сприяти позивачу (громадянину) у формуванні доказової бази його позовних вимог, витребувати необхідні документи та інші докази, коли особа самостійно не може їх надати, а також обов'язок органу державної влади, посадової особи надати суду всі наявні в них документи і матеріали, які мають значення для вирішення справи.

Водночас цивільний процес повністю побудовано на основі принципу змагальності, згідно з яким сам позивач повинен доводити ті обставини, на які він посилається як на підставу своїх вимог, підкреслив у виступі заступник Голови

Адже саме через відсутність відповідного фінансування вишукуються інші способи виходу з ситуації, зокрема, перекладання обов'язків щодо розгляду судових справ цієї категорії з одних суддівських плечей на інші.

Таку думку висловив на Пленумі Верховного Суду України заступник Голови Верховного Суду Анатолій ЯРЕМА, доповідаючи про намір Верховного Суду звернутися до Конституційного Суду України з конституційними поданнями з приводу конституційності положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних з соціальними виплатами».

Пленум відбувся 19 березня 2010 р. під головуванням Голови Верховного Суду України Василя ОНОПЕНКА

Верховного Суду. Отже, при розгляді цієї категорії справ у цивільному судочинстві особа виявилася фактично беззахисною, оскільки наділена владними повноваженнями сторона може тепер і не надавати необхідних документів та інших матеріалів, що засвідчують порушення нею прав чи законних інтересів у сфері соціального забезпечення.

Крім того, Законом № 1691-VI для соціально незахищених громадян суттєво ускладнено можливості їх доступу до правосуддя і через обов'язок сплачувати за подання позову, апеляційної та касаційної скарги у зв'язку з винятковими обставинами та заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. В адміністративному судочинстві такий збір не сплачується.

Реалізація цього Закону, зазначалося на Пленумі, призведе також до суттєвого перевантаження справами з соціальних правовідносин судових палат у цивільних справах загальних апеляційних судів та Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України. На розгляд останньої одразу надійде кілька десятків тисяч касаційних скарг цієї категорії, що повністю «паралізує» роботу судової цивільної процесуальної інстанції. Водночас Судову палату Верховного Суду не звільнено від обов'язку розгляду численних касаційних скарг у цивільних справах, яких, зокрема, тільки в 2009 р. надійшло 32 тис. 431.

Отже, Законом № 1691-VI допущено суттєве звуження існуючого обсягу права грома-

дян України на судовий захист гарантій своїх правових можливостей, зокрема у соціальній сфері. Положення зазначеного Закону суперечать ряду основоположних норм Конституції України, а саме: ч. 2 ст. 22 про недопустимість при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини й громадянина; ч. 2 ст. 24 про неприпустимість обмеження прав особи за ознаками матеріального і соціального стану; частин 1 і 2 ст. 55 щодо захисту прав і свобод судом, гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб; ст. 64, згідно з якою конституційні права не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Основним Законом, неприпустимість обмеження права на судовий захист навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Виходячи з вищевикладеного, Пленум Верховного Суду визнав за необхідне звернутися до Конституційного Суду України з проханням невідкладно розглянути подання і надати відповідні роз'яснення.

Також Пленум Верховного Суду розглянув питання щодо практики розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні та прийняв постанову «Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ».

Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ

Постанова Пленуму Верховного Суду України

від 16 квітня 2004 р. № 7

(Із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України
від 19 березня 2010 року № 2)

Відповідно до частини першої статті 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, яка полягає в забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування і забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами та державою їхніх прав власності та землекористування відповідно до закону. Важлива роль у захисті прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в земельних і пов'язаних із ними майнових правовідносинах належить судам.

Узагальнення практики розгляду судами земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів свідчить про те, що вони вирішуються в основному правильно. Водночас у ряді випадків допускаються помилки: у визначенні юрисдикції цих спорів; застосуванні норм про вилучення земель і відшкодування заподіяних порушенням земельного законодавства збитків; визначенні порядку використання земельної ділянки громадянами, яким належать жилий будинок, господарські будівлі та споруди на праві спільної власності, тощо.

(Друге речення абзацу другого Преамбули із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

З метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді судами земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів Пленум Верховного Суду України **постановляє**:

1. Звернути увагу судів на необхідність неухильно додержувати норм Конституції та законів України, прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актів про землю та її охорону, захищати права всіх суб'єктів права власності на землю та господарювання на ній при вирішенні земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів.

2. За загальним правилом розмежування компетенції судів з розгляду земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів відбувається залежно від суб'єктного складу їх учасників. Ті земельні та пов'язані із земельними

відносинами майнові спори, сторонами в яких є юридичні особи, а також громадяни, що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статус суб'єкта підприємницької діяльності, розглядаються господарськими судами, а всі інші — в порядку цивільного судочинства, крім спорів, зокрема, щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень при реалізації ними управлінських функцій у сфері земельних правовідносин, вирішення яких згідно з пунктами 1, 3 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства віднесено до компетенції адміністративних судів.

(Перше та друге речення абзацу першого пункту 2 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Виходячи з положень статей 8, 124 Конституції, статей 26, 30, 87—90, 97, 100, 102, 118, 123, 128, 143—146, 149, 151, 153—158, 161, 210, 212 Земельного кодексу України (далі — ЗК), глав 27, 33, 34 Цивільного кодексу України (далі — ЦК), статті 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), статті 12 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) судам підсудні справи за заявами, зокрема:

(Абзац другий пункту 2 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

– з приводу володіння, користування, розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян чи юридичних осіб, і визнання недійсними державних актів про право власності та право постійного користування земельними ділянками;

– про право громадян на земельну частку (пай) при приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, використання при цьому земельних ділянок із меліоративними системами;

– про розподіл несільськогосподарських угідь при ліквідації сільськогосподарських підприємств, установ, організацій;

– про визнання недійсною відмови у розгляді заяв громадян про безоплатну передачу у власність (приватизацію) земельних ділянок із

земель державної або комунальної власності для ведення фермерського й особистого селянського господарства, садівництва, будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд, дачного будинку та індивідуально-го гаража;

– про визнання недійсною відмови в наданні у постійне користування земельних ділянок юридичним особам;

– про визнання незаконною відмови у продажу земельних ділянок із земель державної або комунальної власності громадянам і юридичним особам, які мають право на набуття цих ділянок у власність, а також іноземним державам;

– про вирішення спорів, пов'язаних з орендою землі;

– про встановлення та припинення дії земельних сервітутів;

– про примусове припинення права на земельну ділянку з передбачених ЗК підстав;

– про недійсність відмови у розгляді заяви про погодження місця розташування об'єкта, щодо якого порушується питання про вилучення (вкуп) земельної ділянки;

– про вирішення спорів щодо проведення розвідувальних робіт на землях, що перебувають у власності чи користуванні громадян або юридичних осіб;

– про вирішення майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами, в тому числі про відшкодування власникам і землекористувачам збитків, заподіяних вилученням (вкупом) визначених угідь, обмеженням їхніх прав або порушенням земельного законодавства;

– про відшкодування витрат сільсько- та лісогосподарського виробництва;

– про визнання недійсними угод купівлі-продажу, дарування, застави, обміну, ренти земельних ділянок, договорів довічного утримання, за якими набувачеві передаються у власність земельні ділянки, укладених із порушенням встановленого законом порядку;

(Абзац шістнадцятий пункту 2 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

– про повернення самовільно зайнятої земельної ділянки чи про звільнення земельної ділянки особою, що займає її без належних на те підстав;

– про вирішення спорів щодо користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови, сервітутів;

(Абзац вісімнадцятий пункту 2 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

– про вирішення земельного спору, що відповідно до визначеної ЗК компетенції розглядався органом місцевого самоврядування чи органом ви-

конавчої влади з питань земельних ресурсів, з рішенням якого одна зі сторін у земельному спорі не погоджується.

3. Земельні спори громадян з органами державної влади та органами місцевого самоврядування з питань надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства у випадках, передбачених законодавством, а також спори з майнових питань, пов'язаних із земельними відносинами, за участю громадян, що є членами фермерського господарства, їхніх спадкоємців тощо розглядаються за правилами цивільного судочинства.

(Абзац перший пункту 3 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Оскільки фермерські господарства є юридичними особами, їхні земельні спори з іншими юридичними особами, у тому числі про надання чи продаж із земель державної або комунальної власності земельної ділянки для розширення господарства, підсудні господарським судам.

(Абзац другий пункту 3 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

4. Згідно зі статтею 158 ЗК суди розглядають справи за спорами про межі земельних ділянок, що перебувають у власності чи користуванні громадян-заявників, які не погоджуються з рішенням органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів. Зазначені спори підлягають розгляду місцевими судами незалежно від того, розглядалися вони попередньо органом місцевого самоврядування або органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів чи ні. Рішення цих органів щодо такого спору не може бути підставою для відмови в прийнятті заяви чи для закриття провадження в порушеній справі.

5. У випадках, коли вимоги пов'язуються з визнанням права на земельну ділянку, встановленням порядку користування земельною ділянкою чи усуненням перешкод у цьому, іншими вимогами з приводу земельної ділянки чи розташованої на ній нерухомості, зокрема про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням земельного законодавства, суди обов'язково застосовують правила про виключну підсудність (стаття 114 ЦПК).

(Пункт 5 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

6. Спори щодо додержання правил добросусідства — обов'язку власників і землекористувачів обирати такі способи використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, при яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше незручностей (затіннення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення тощо), — розглядаються судами відповідно до статей 103—109 ЗК і в тому разі,

коли вони попередньо не розглядалися відповідним органом місцевого самоврядування чи органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Зазначені спори потрібно відрізнити від спорів щодо земельних сервітутів — права власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне чи безоплатне користування чужою земельною ділянкою (право проходу чи проїзду на велосипеді; проїзду на транспортному засобі по наявному шляху; право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій; право прокласти на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку; право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку; право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми; право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми; право прогону худоби по наявному шляху; право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд тощо), — вирішення яких не віднесено до компетенції органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

7. Судам слід мати на увазі, що спори, пов'язані із земельними відносинами, розглядаються в позовному провадженні.

Власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його права, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою.

Захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється згідно з частиною третьою статті 152 ЗК шляхом: визнання прав; відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав; визнання угоди недійсною; визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування; відшкодування заподіяних збитків; застосування інших, передбачених законом, способів захисту (стаття 16 ЦК). Власник земельної ділянки, права якого порушено, може вимагати відшкодування завданої цим моральної шкоди (частина третя статті 386 ЦК).

При розгляді справ за позовами до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування в разі незгоди з рішеннями з питань, віднесених у галузі земельних відносин до їх компетенції (зокрема, про відмову в передачі земельної ділянки у власність чи користування, у продажі земельної ділянки, в наданні дозволу і вимог на розроблення проекту відведення земельної ділянки тощо), суд за наявності

підстав для задоволення позову визнає рішення такого органу недійсним і зобов'язує його залежно від характеру спору виконати певні дії, передбачені його компетенцією (або не вчиняти чи припинити їх), на захист порушеного права, як цього вимагає законодавство, або надає право позивачеві вчинити певні дії для усунення порушень його права. Суд вирішує ці питання по суті, якщо це відповідає закону (наприклад, визнає відповідно до частини третьої статті 1 Закону України від 5 червня 2003 р. № 899-IV «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» право на земельну частку (пай), якщо районною (міською) державною адміністрацією безпідставно відмовлено у видачі документа, що посвідчує право на земельну частку (пай); вирішує відповідно до частини четвертої статті 7 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» питання про надання земельної ділянки у власність або оренду для створення фермерського господарства, якщо відповідна районна (міська) державна адміністрація чи орган місцевого самоврядування безпідставно відмовили в цьому або, незважаючи на рішення суду, що зобов'язує їх розглянути заяву з цього приводу, не розглядають її за наявності необхідних документів). В інших випадках суд не може вирішувати питання, віднесені до компетенції органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, зокрема про передачу земельних ділянок у постійне користування, оренду, укладення чи поновлення договору оренди земельної ділянки, зміну цільового призначення землі тощо.

(Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

8. Вирішуючи спори про припинення права власності на земельну ділянку чи права користування нею, суди повинні враховувати, що орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування має право прийняти рішення про це лише в порядку, з підстав і за умов, передбачених статтями 140—149 ЗК. У випадках, визначених цими нормами, припинення права власності на землю чи права землекористування провадиться за позовом відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування в судовому порядку, недодержання якого є підставою для визнання рішення цього органу та виданих державних актів недійсними. У разі пред'явлення до органу виконавчої влади або місцевого самоврядування позову про незаконність припинення права землекористування через відсутність судового рішення про вилучення земельної ділянки відповідач вправі пред'явити зустрічний позов про таке вилучення, а суд має розглянути його разом із первинним позовом.

При вирішенні в судовому порядку питання про недійсність документів, виданих на підставі переглянутого рішення органу виконавчої влади

чи місцевого самоврядування про скасування свого рішення, за яким земельна ділянка була неправомірно одержана у власність чи користування, слід враховувати Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 р. № 7-рп/2009 (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування), відповідно до пункту 5 мотивувальної частини якого органи місцевого самоврядування не можуть скасовувати свої попередні рішення, вносити до них зміни, якщо відповідно до приписів цих рішень виникли правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і суб'єкти цих правовідносин заперечують проти їх зміни чи припинення.

(Абзац другий пункту 8 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування перерозподілити землю інакше після встановлення меж земельних ділянок у натурі (на місцевості), одержання власником або землекористувачем документів, що посвідчують право на них, та державної реєстрації, не може бути підставою для припинення права власності на земельну ділянку або права користування земельною ділянкою як повністю, так і частково, оскільки визначений статтями 140, 141 ЗК перелік підстав для цього є вичерпним.

(Абзац третій пункту 8 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Питання про дострокове припинення користування землею на умовах оренди вирішується шляхом пред'явлення позову про розірвання договору. В разі закінчення зазначеного в договорі строку оренди переважне право орендарів на поновлення договору оренди, передбачене статтею 33 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі», поширюється на випадки, коли земля знову передається в оренду.

При розгляді спорів про переукладення договорів оренди землі суди повинні враховувати, що згідно з пунктом 2.3 Типового договору оренди земельної частки (паю), затвердженого наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 17 січня 2000 р. № 5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 23 лютого 2000 р. за № 101/4322, після виділення земельної ділянки в натурі (на місцевості) і одержання державного акта на право приватної власності на землю зобов'язання сторін припиняються відповідно до чинного законодавства. З часу отримання особою державного акта на право приватної власності на землю вона набуває статусу власника земельної ділянки, у зв'язку з чим змінився предмет оренди та статус сторін договору оренди, а тому договір оренди земельної частки (паю) припиняється. Враховуючи

вимоги статей 203, 215 ЦК про недійсність правочину, переукладення договору оренди земельної частки (паю) після виділення в натурі (на місцевості) земельної ділянки і одержання власником земельної частки (паю) державного акта на право власності на земельну ділянку можливе лише за наявності волевиявлення на те сторін.

(Абзац п'ятий пункту 8 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

9. Вкуп земельних ділянок для суспільних потреб і примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності (статті 146, 147 ЗК) проводиться відповідно до Закону України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» у порядку, передбаченому відповідними процесуальними кодексами.

(Пункт 9 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

10. Згідно зі статтею 118 ЗК питання про безоплатну приватизацію земельної ділянки для ведення фермерського господарства в межах норм за заявою громадянина із зазначенням бажаного розміру та мети одержання землі вирішується районною, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями щодо земель державної власності, а стосовно земель комунальної власності — сільською, селищною, міською радою.

У судовому порядку це питання вирішується в разі відмови зазначених органів у передачі земельної ділянки у власність для цієї мети в бажаному розмірі чи місці або в разі нерозгляду ними заяви.

При цьому слід враховувати, що право на створення фермерського господарства має кожний вісімнадцятирічний дієздатний громадянин України, який виявив бажання та пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства в районній (міській) професійній комісії з питань створення фермерських господарств (статті 5, 6 Закону України «Про фермерське господарство»). Порядок проведення професійного відбору регулюється Положенням про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств (затверджений наказом Міністерства аграрної політики України і Міністерством праці та соціальної політики України від 17 грудня 2003 р. № 452/335 та зареєстрований у Міністерстві юстиції України 28 січня 2004 р. за № 118/8717).

(В абзаці третьому пункту 10 слова та цифри «від 19 червня 2003 р. № 973-IV» виключено на підставі постанови Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Для ведення фермерського господарства земельні ділянки із земель державної або комунальної власності безоплатно передаються в розмірі земель-

ної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради за місцем знаходження фермерського господарства. Якщо їх декілька, розмір частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах, а в разі відсутності там таких — як середній по району (стаття 121 ЗК).

(Абзац п'ятий пункту 10 виключено на підставі постанови Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

11. Розглядаючи позови про захист прав власників земельних ділянок і землекористувачів (про усунення перешкод у користуванні ними тощо), суд має перевіряти законність рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки іншій особі без вилучення (викупу) її в позивача в установленому порядку і за наявності для цього підстав ухвалювати рішення про його недійсність.

(Пункт 11 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

12. Вирішуючи позови про відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, суди повинні мати на увазі, що при вилученні (викупі) сільськогосподарських угідь, лісових земель, чагарників для потреб, не пов'язаних із сільсько- чи лісогосподарським виробництвом, їх тимчасовому зайнятті для інших видів використання, встановленні обмежень щодо використання земельних ділянок, погіршенні якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, приведенні сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у непридатний для використання стан, неодержанні доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки, відшкодування збитків згідно зі статтями 156, 157 ЗК здійснюється органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та юридичними особами, які використовують земельні ділянки і діяльність яких обмежує права власників та землекористувачів або погіршує якість земель, розташованих у зоні їх впливу (в тому числі внаслідок хімічного і радіоактивного забруднення території, засмічення промисловими, побутовими й іншими відходами та стічними водами).

У випадках самовільного зайняття земельних ділянок, псування, забруднення земель чи вчинення інших порушень земельного законодавства шкода відшкодовується відповідно до статей 211, 212 ЗК, статей 22, 623, 1166, 1172, 1192 ЦК особами, що її заподіяли. При заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки її відшкодовує володілець цього джерела згідно зі статтею 1187 ЦК.

13. Роз'яснити судам, що на підставі статей 207—209 ЗК втрати сільсько- і лісогосподарського виробництва, заподіяні вилученням (викупом) сільськогосподарських і лісових угідь для використання їх у

цілях, не пов'язаних із веденням сільського й лісового господарства, обмеженням прав власників чи землекористувачів або погіршенням якості земель внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, підприємств, установ і організацій, не належать до збитків, на відшкодування яких мають право власники земельних ділянок та землекористувачі, і відшкодовуються Урядом Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським, сільським, селищним, міським радам разом із відшкодуванням збитків власникам землі й землекористувачам.

14. Розміри збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам вилученням (викупом) або тимчасовим зайняттям земельних ділянок у встановленому порядку, визначаються комісіями, створеними Київською та Севастопольською міськими, районними державними адміністраціями, виконавчими комітетами міських (міст обласного значення) рад відповідно до Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284).

У такому ж порядку визначаються збитки, заподіяні обмеженням прав власників землі та землекористувачів, погіршенням якості земель або приведенням їх у непридатний для використання за цільовим призначенням стан унаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю підприємств, установ, організацій та громадян.

При тимчасовому зайнятті земельних ділянок для розвідувальних робіт розмір збитків і порядок їх відшкодування визначаються угодою між власниками землі або землекористувачами та підприємствами, установами, організаціями, що проводять розвідувальні роботи. При недосягненні згоди між ними розмір збитків визначається зазначеними вище комісіями, рішення яких можуть бути переглянуті судом при вирішенні відповідних позовів.

15. При невиконанні підприємствами, установами, організаціями, що тимчасово використовували земельні ділянки для проведення геологознімальних, пошукових, геодезичних та інших розвідувальних робіт, передбаченого статтею 97 ЗК обов'язку привести займану земельну ділянку в попередній стан за свій рахунок в установленний строк вони повинні відповідно до статті 211 ЗК, статей 22, 623, 1166, 1192 ЦК відшкодувати власникові або землекористувачеві заподіяну шкоду в розмірі вартості робіт, потрібних для приведення земельної ділянки в такий стан. Для визначення розміру цієї шкоди суд у разі необхідності може призначити експертизу.

16. Вирішуючи спори про відшкодування власникам землі й землекористувачам шкоди, заподіяної самовільним зайняттям або забрудненням земельних ділянок та іншими порушеннями земельного законодавства, суди мають виходити з

того, що відповідно до статті 156 ЗК, статті 1166 ЦК така шкода відшкодовується у повному обсязі.

Розмір шкоди, заподіяної пошкодженням посівів і насаджень при прокладенні шляхів, трубопроводів та проведенні розвідувальних, бурових, будівельних робіт, псуванню і забрудненню сільськогосподарських та інших земель, іншими порушеннями земельного законодавства, визначається з урахуванням витрат на відновлення родючості землі, а також доходів, які власник землі або землекористувач міг би одержати при використанні земельної ділянки і які він не одержав за час до приведення землі у стан, придатний для її використання за цільовим призначенням, або до повернення самовільно зайнятої ділянки.

Зокрема, при пошкодженні посівів, самовільному зайнятті ріллі або сінокосінні на користь землекористувача (власника) стягується вартість неодержаних сільськогосподарської продукції чи сіна, обчислена за ринковими цінами, з урахуванням середньої врожайності певної культури в господарстві, за винятком витрат виробництва, пов'язаних зі збиранням урожаю, а також витрат на відновлення якості земель відповідно до їхнього призначення. Якщо замість пошкоджених посівів землекористувач провів у тому ж сезоні повторний посів культур, відшкодуванню підлягають витрати на пересівання (вартість насіння, обробітку землі тощо).

Відповідно до статей 90, 95, 212 ЗК самовільно зайняті земельні ділянки повертаються їх власникам або землекористувачам з передачею останнім незібраного врожаю без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними.

17. У справах про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням земельного законодавства, на підставі статті 1193 ЦК розмір відшкодування шкоди, заподіяної громадянином, зменшується у випадку, коли груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди. Таке зменшення можливе, якщо інше не встановлено законом. Тому суди, розглядаючи такі спори, у кожному випадку мають досліджувати наявність зазначених обставин.

Суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від встановленого ним матеріального становища цієї особи з обов'язковим наведенням мотивів прийнятого рішення, крім випадків, коли шкоду завдано вчиненням злочину.

При розгляді позовів про відшкодування шкоди, заподіяної псуванню чи забрудненню землі, судам слід з'ясовувати наявність у відповідача можливості провести роботи по відновленню її попередньої якості. Якщо така можливість є, суд може відповідно до статті 1192 ЦК з урахуванням думки позивача зобов'язати відповідача відшкодувати шкоду в натурі, встановивши для цього відповідний строк.

18. Вирішуючи спори про право власності на земельну ділянку, суди мають виходити з того, що:

а) згідно з частинами першими статей 81, 82 ЗК право власності на земельну ділянку набувають громадяни України та юридичні особи, створені громадянами або юридичними особами України, а іноземні громадяни та юридичні особи й особи без громадянства та спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення на підставах, передбачених частинами другою, третьою статті 81, частинами другою, третьою статті 82 ЗК;

б) згідно з положеннями статті 119 ЗК передача громадянину у власність або в користування земельної ділянки, якою він добросовісно, відкрито і безперервно користується протягом 15 років, за відсутності документів про право на цю земельну ділянку, здійснюється у порядку, встановленому ЗК. Зворотної дії в часі ця норма не має;

(Підпункт «б» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

в) з 1 січня 2002 р. відповідно до статті 125 ЗК право користування земельною ділянкою виникло після одержання її власником або землекористувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування або укладення договору оренди, їх державної реєстрації та встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості), а з 2 травня 2009 р. у відповідності із Законом України від 5 березня 2009 р. № 1066-VI право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав;

(Підпункт «в» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

г) громадяни та юридичні особи зберігають право на земельні ділянки (пункт 7 розділу X «Перехідні положення» ЗК), одержані ними до 1 січня 2002 р. у власність, у тимчасове користування або на умовах оренди в розмірах, що були раніше передбачені чинним законодавством;

г) при переході права власності на будівлі та споруди за цивільно-правовими угодами, укладеними до 1 січня 2002 р., згідно з положеннями чинної до цієї дати статті 30 ЗК до набувача від відчужувача переходить належне йому право власності або право користування земельною ділянкою, на якій розташовані будівлі та споруди, якщо інше не передбачалось у договорі відчуження. Після 31 грудня 2001 р. в таких випадках право власності на земельну ділянку або її частини могло переходити відповідно до статті 120 ЗК 2001 року на підставі цивільно-правових угод, а

право користування — на підставі договору оренди, укладених відповідно відчужувачем або набувачем. До особи, яка придбала житловий будинок, будівлю або споруду після 31 грудня 2003 р., згідно зі статтею 377 ЦК, а з часу внесення змін до статті 120 ЗК Законом України від 27 квітня 2007 р. № 997-V — і згідно зі статтею 120 ЗК, переходило право власності на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення, у розмірах, встановлених договором; а якщо договором це не було визначено, до набувача переходило право власності на ту частину земельної ділянки, яка зайнята житловим будинком, будівлею або спорудою, та на частину земельної ділянки, яка необхідна для її обслуговування. При переході права власності на будинок або його частину за договором довічного утримання до набувача переходило право на земельну ділянку, де вони розташовані, на умовах, на яких ця ділянка належала відчужувачу. В разі переходу права власності на будівлі та споруди до кількох осіб право на земельну ділянку визначалось пропорційно часткам осіб у вартості будівлі та споруди, якщо інше не передбачено в договорі відчуження останніх, а при переході права власності на будівлі та споруди до фізичних або юридичних осіб, які не могли мати у власності земельні ділянки, до них переходило право користування земельною ділянкою. З 1 січня 2010 р. до особи, яка набула право власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду, переходить право власності, право користування на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для попереднього землевласника (землекористувача) відповідно до статті 377 ЦК і статті 120 ЗК в редакції Закону України від 5 листопада 2009 р. № 1702-VI;

(Підпункт «г» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

д) при приватизації державного житлового фонду особи, яким передано у власність жилі приміщення в одноквартирних будинках, набувають право власності на земельні ділянки, де розташований будинок, шляхом їх приватизації згідно із положеннями ЗК. У разі приватизації громадянами багатоквартирного жилого будинку відповідна земельна ділянка може передаватися безоплатно у власність або надаватися у користування об'єднанню власників (стаття 42 ЗК);

е) у випадках, передбачених статтями 86—89 ЗК, володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, яка перебуває в спільній частковій власності, здійснюються за згодою всіх співвласників згідно з договором, у разі недосягнення згоди — за рішенням суду, а при перебуванні ділянки в спільній сумісній власності (у подружжя, членів фермерського господарства, якщо інше не передбачалось угодою між ними, співвласників жилого будинку) — за дого-

вором або законом. Учасник спільної часткової власності має право вимагати виділення належної йому частки зі складу земельної ділянки (у тому числі й разом з іншими учасниками, які цього вимагають) або виплати рештою учасників грошової компенсації за цю частку при неможливості її виділення та отримання в його володіння, користування частини спільної земельної ділянки, що відповідає розміру його частки. Учаснику спільної сумісної власності зазначене право належить за умови попереднього визначення розміру рівних земельних часток, якщо інше не передбачено законом або не встановлено судом. Набута юридичною особою земельна ділянка не є спільною власністю її засновників, учасників або членів і не може розподілятися між ними як співвласниками;

(Підпункт «е» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

є) не може здійснюватися перехід права власності за судовими рішеннями (через визнання права власності на відчужену земельну ділянку або визнання дійсним договору щодо її відчуження, звернення стягнення на земельну ділянку в рахунок зобов'язань власника земельної ділянки або передачу її у власність кредитору з цих підстав, видачу виконавчого документа за аналогічним рішенням третейського суду тощо) на земельні ділянки, щодо яких встановлена заборона на продаж або іншим способом відчуження, а саме: сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб, відчуження та зміни цільового призначення земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону (без доплат) і вилучення (викуп) для суспільних потреб (пункт 15 розділу X «Перехідні положення» ЗК).

(Підпункт «є» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

18¹. При вирішенні вимог про визначення розміру земельної ділянки, необхідної для обслуговування житлового будинку, будівлі або споруди, право власності на які при їх відчуженні перейшло до набувача без визначення в договорі права на земельну ділянку, суд має з'ясувати, зокрема, чому це питання не було визначено в договорі, можливість укладення між відчужувачем і набувачем додатку до цього договору щодо права набувача на земельну ділянку та чи не свідчить реальна можливість вико-

ристання всієї земельної ділянки за цільовим призначенням саме про той розмір земельної ділянки для обслуговування житлового будинку, будівлі або споруди, який існував до їх відчуження.

Розмір земельної ділянки, необхідної для обслуговування житлового будинку, будівлі або споруди, визначається шляхом проведення за клопотанням сторін експертизи з врахуванням чинних нормативних документів у галузі будівництва, санітарних норм та правил тощо.

18². Відповідно до положень статей 81, 116 ЗК окрема земельна ділянка, одержана громадянином у період шлюбу в приватну власність шляхом приватизації, є його особистою приватною власністю, а не спільною сумісною власністю подружжя, оскільки йдеться не про майно, нажите подружжям у шлюбі, а про одержану громадянином частку із земельного фонду.

Якщо на такій земельній ділянці знаходиться будинок, будівля, споруда, що є спільною сумісною власністю подружжя, то у разі поділу будинку, будівлі, споруди між подружжям та виділу конкретної частини будинку, будівлі, споруди до особи, яка не мала права власності чи користування земельною ділянкою переходить це право у розмірі частки права власності у спільному майні будинку, будівлі, споруди у відповідності до статей 120 ЗК, 377 ЦК.

(Постанову доповнено пунктами 18¹, 18² згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

19. У справах за позовом учасників спільної власності на землю про встановлення порядку володіння й користування спільною земельною ділянкою, на якій розташовані належні їм жилий будинок, господарські будівлі та споруди, суд з'ясовує і враховує можливість нормального користування будинком і здійснення догляду за ним, розташування господарських будівель, споруд, необхідність зведення будівель, розташування плодово-ягідних насаджень співвласників, можливість проходу з вулиці на подвір'я тощо. Враховуються також вимоги санітарних правил і правил протипожежної безпеки. В разі неможливості перенесення співвласником господарських будівель і насаджень на надану в його користування частину ділянки суд має обговорити питання про відповідну грошову компенсацію.

При пред'явленні вимог кожним з учасників спільної власності про встановлення порядку користування спільною земельною ділянкою суд може залишити в спільному користуванні лише ділянку, роздільне користування якими встановити неможливо.

Абзаци перший і другий цього пункту стосуються також випадків, коли належні особам на праві спільної власності жилий будинок, господарські будівлі та споруди розташовані на земельній ділянці, яка знаходилася в їх користуванні до її приватизації або за договором оренди.

При приватизації громадянами одно- або багатоквартирного будинку державного житлового фонду порядок користування закріпленою за ним прибудинковою територією згідно з пунктом 5 статті 10 Закону від 19 червня 1992 р. № 2482-ХІІ «Про приватизацію державного житлового фонду» здійснюється в порядку та на умовах, передбачених частиною третьою статті 42 ЗК, якою встановлено, що порядок використання земельних ділянок, де розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території, визначається співвласниками. Якщо в жилому будинку приватизовано частину квартир, питання про користування прибудинковою територією вирішується відповідно до положень частини третьої статті 88 ЗК, тобто шляхом отримання в користування її частини, що відповідає частці приватизованих квартир та інших приміщень у вартості будинку і споруд. При цьому розміри та конфігурація земельних ділянок, на яких розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території, визначаються на підставі проектів розподілу території кварталу, мікрорайону та відповідної землевпорядної документації.

20. У разі, коли громадяни, яким жилий будинок належить на праві спільної власності, крім наданої для будівництва й обслуговування цього будинку та господарських будівель земельної (присадибної) ділянки з належного дозволу відповідного органу виконавчої влади або місцевої ради тимчасово користуються ще й незайнятою суміжною ділянкою, суд, вирішуючи спір про порядок користування присадибною ділянкою та розпорядження нею, може одночасно визначити за тими ж правилами і порядок тимчасового користування суміжною ділянкою, зазначивши в рішенні, що він встановлюється на період до припинення права користування нею.

21. Виходячи з того, що порядок користування спільною земельною ділянкою, у тому числі тією, на якій розташовані належні співвласникам жилий будинок, господарські будівлі та споруди, визначається насамперед їхньою угодою залежно від розміру їхніх часток у спільній власності на будинок, суд відповідно до статті 88 ЗК бере до уваги цю угоду при вирішенні спорів як між ними самими, так і за участю осіб, котрі пізніше придбали відповідну частку в спільній власності на землю або на жилий будинок і для яких зазначена угода також є обов'язковою. Це правило стосується тих випадків, коли жилий будинок було поділено в натурі.

Суд може не визнати угоду про порядок користування земельною ділянкою, коли дійде висновку, що угода явно ущемляє законні права когось зі співвласників, позбавляє його можливості належно користуватися своєю частиною будинку, фактично виключає його з числа корис-

тувачів спільної земельної ділянки, суперечить архітектурно-будівельним, санітарним чи протипожежним правилам.

Якщо до вирішення судом спору між співвласниками жилого будинку розмір часток у спільній власності на земельну ділянку, на якій розташовані будинок, господарські будівлі та споруди, не визначався або вона перебувала у користуванні співвласників і ними не було досягнуто угоди про порядок користування нею, суду при визначенні частини спільної ділянки, право на користування якою має позивач (позивачі), слід виходити з розміру його (їх) частки у вартості будинку, господарських будівель та споруд на час перетворення спільної сумісної власності на спільну часткову чи на час виникнення останньої.

22. Суд не може відмовити в позові або закрити провадження у справі про встановлення порядку користування земельною ділянкою з тих підстав, що його визначено угодою сторін. Якщо при вирішенні спору суд установить, що співвласники визначили порядок користування й розпорядження земельною ділянкою, для зміни якого підстав немає, він ухвалює рішення про встановлення саме такого порядку.

У резолютивній частині рішення в такій справі суд залежно від її обставин повинен вказати розміри й межі тих ділянок, які має використовувати кожна зі сторін, і тих, які виділено для спільного користування, а також зазначити, як сторони мають проходити до будинку, будівель, споруд та на вулицю.

22¹. Відповідно до статей 1225 ЦК і 131 ЗК право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців на загальних підставах, із збереженням її цільового призначення. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені, а також право власності або право користування земельною ділянкою, яка необхідна для їх обслуговування, якщо інший її розмір не визначений заповітом.

При успадкуванні фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) двома або більше спадкоємцями його земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утворюється хоча б одна ділянка, менша мінімального розміру, встановленого для даного регіону. Мінімальний розмір визначається центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики України та Українською академією аграрних наук і затверджується Кабінетом Міністрів України (стаття 23 Закону України «Про фермерське господарство»). При цьому слід враховувати постанову Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1908 «Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утво-

рюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується».

22². Вирішуючи спори про встановлення сервітуту, суд має враховувати, що земельний сервітут встановлюється відносно певного об'єкта і не залежить від власників цих об'єктів, оскільки його дія зберігається у разі переходу прав на земельну ділянку, щодо якої його встановлено, до іншої особи (частина перша статті 401 ЦК, частина перша статті 101 ЗК), а при встановленні особистого сервітуту права закріплюються за певною особою і він припиняється внаслідок її смерті (частина друга статті 401, пункт 6 частини першої статті 406 ЦК).

Види земельних сервітутів, які можуть бути встановлені рішенням суду, визначені статтею 99 ЗК; цей перелік не є вичерпним.

Встановлюючи земельний сервітут на певний строк чи без зазначення строку (постійний), суд має враховувати, що метою сервітуту є задоволення потреб власника або землекористувача земельної ділянки для ефективного її використання; умовою встановлення є неможливість задовольнити такі потреби в інший спосіб, і в рішенні суд має чітко визначити обсяг прав особи, що звертається відносно обмеженого користування чужим майном.

Вирішуючи питання про відшкодування збитків, завданих власникові (володільцеві) земельної ділянки або іншого нерухомого майна, особою, яка користується сервітутом, суд має виходити з того, що таке відшкодування здійснюється на загальних підставах (частина сьома статті 403 ЦК); щодо земельних сервітутів такі підстави регламентуються Порядком визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284.

При розгляді спору щодо припинення сервітуту на вимогу власника землі суд має враховувати обставини, які мають істотне значення (наприклад, порушення умов використання земельної ділянки); інші випадки припинення сервітуту визначені в статтях 406 ЦК, 102 ЗК.

22³. При вирішенні спорів щодо права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) або для забудови (суперфіцій) слід виходити з того, що згідно зі статтею 102¹ ЗК право на таке користування виникає на підставі договору між власником земельної ділянки та особою, яка виявила бажання користуватися нею для сільськогосподарських потреб або для забудови відповідно до ЦК. Підставою для виникнення права користування чужою земельною ділянкою для забудови може також бути заповіт.

З урахуванням вимог ЗК укладення, умови цих договорів, їх строки, права, обов'язки сторін за ними, підстави припинення регулюються главами 33 і 34 ЦК.

Право користування чужою земельною ділянкою як для сільськогосподарських потреб, так і для забудови може відчужуватися та передаватися в порядку спадкування, крім відчуження, внесення до статутного фонду, передачі в заставу права користування земельною ділянкою державної або комунальної власності (за виключенням випадків переходу права власності на будівлі та споруди).

Зазначене право припиняється: у разі поєднання в одній особі власника і землекористувача; спливу строку, на який надано право користування; а також щодо використання земельної ділянки для сільськогосподарських потреб — у зв'язку з її викупом через суспільну необхідність; щодо використання земельної ділянки для забудови — у зв'язку з відмовою землекористувача від використання земельної ділянки або невикористанням її протягом трьох років поспіль.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови може бути припинено за рішенням суду і в інших випадках, встановлених законом.

22⁴. Вирішуючи спори, що виникають із договору ренти земельної ділянки, суди повинні мати на увазі, що відповідно до положень статті 131 ЗК і глави 56 ЦК такий договір укладається у письмовій формі з нотаріальним посвідченням його і державною реєстрацією, сторонами в ньому можуть бути громадяни і юридичні особи. За ним одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платникові ренти) у власність належну їй земельну ділянку (частину її), а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачу ренти у формі певної грошової суми або в іншій формі. Сторони можуть встановити договором, що рента виплачується безстроково (безстрокова рента) або протягом певного строку, а також що одержувач ренти передає земельну ділянку у власність платника ренти за плату або безоплатно.

Якщо договором ренти встановлено, що земельна ділянка передається за плату (крім рентних платежів, виплачується компенсація вартості земельної ділянки), до відносин сторін щодо її передання у власність застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, у тому числі правила статті 362 ЦК про переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності, а при безоплатній передачі — положення про договір дарування, якщо це не суперечить суті договору ренти.

За прострочення виплати ренти платник ренти сплачує одержувачу ренти проценти в розмірі, встановленому договором, або на підставі частини другої статті 625 ЦК — три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлено договором або законом.

Платник безстрокової ренти має право відмовитися від договору ренти і в тому разі, коли умови

її здійснення не передбачалися договором, а умова договору про недопустимість такої відмови є нікчемною.

Одержувач ренти має право на розірвання договору безстрокової ренти, якщо платник цієї ренти прострочив її виплату більш як на один рік, порушив свої зобов'язання щодо забезпечення виплати ренти або визнаний неплатоспроможним чи виникли обставини, які явно свідчать про його неплатоспроможність, а також в інших випадках, встановлених договором ренти.

Розрахунки між сторонами в разі розірвання договору ренти провадяться відповідно до умов договору, а якщо ці умови не були встановлені ним — відповідно до положень статті 741 ЦК.

(Постанову доповнено пунктами 22¹—22⁴ згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

23. Судам потрібно мати на увазі, що згідно зі статтею 25 ЗК при приватизації земель державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ, організацій земельні ділянки передаються їх працівникам, а також пенсіонерам з числа працівників з визначенням кожному з них земельної частки (паю) за рішенням органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування і кожна з цих осіб має гарантоване право одержати безоплатно свою земельну частку (пай), виділену в натурі (на місцевості).

24. Сертифікати на право на земельну частку (пай) є дійсними до виділення земельної ділянки в натурі (на місцевості) та видачі державного акта про право власності на землю (пункт 17 розділу X «Перехідні положення» ЗК).

Член колективного сільськогосподарського підприємства (далі — КСП), включений до списку, що додається до державного акта на право колективної власності на землю, набуває права на земельну частку (пай) з дня видачі цього акта, і в разі його смерті успадкування права на земельний пай здійснюється за нормами ЦК, у тому числі й у випадку, коли з різних причин ця особа не отримала сертифікат на право на земельну частку (пай). Невнесення до зазначеного вище списку особи, яка була членом КСП на час передачі у колективну власність землі, не може позбавити її права на земельну частку.

При неможливості надати такій особі земельну частку (пай) з колективної власності через відсутність необхідної для цього землі остання відповідно до пункту 7 Указу Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» має бути надана із земель запасу, створеного місцевою радою під час передачі землі у колективну власність.

Позови громадян, пов'язані з паюванням земель (зокрема, про визнання права на земельну

частку (пай), її розмір, незаконність відмови у видачі сертифіката, виділення паю в натурі), можуть бути предметом розгляду судів. Відповідачами в таких справах є КСП, сільськогосподарські кооперативи, районна державна адміністрація, яка затверджувала розмір паю, вирішувала питання про видачу сертифіката, а також виконавчий орган чи орган місцевого самоврядування, що має вирішувати питання про виділення земельної частки (паю) в натурі, тощо.

25. Звернути увагу судів на необхідність неухильного додержання вимог статті 130 ЦПК щодо повного використання можливостей попереднього судового засідання для врегулювання земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів до судового розгляду або забезпечення їх правильного та швидкого вирішення.

Сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання, зокрема:

– у справах про встановлення порядку користування земельною ділянкою співвласників житлового будинку: документи про надання її для будівництва та обслуговування житлового будинку й господарських будівель та споруд; план земельної ділянки, відведеної в натурі (на місцевості); план цієї ділянки із зазначенням її частин, що перебувають у фактичному користуванні кожного із співвласників житлового будинку, а також розташованих на ній будівель, плодючих насаджень; правостановлюючі документи на будинок із зазначенням розміру часток кожного із співвласників; угоду чи рішення суду про поділ будинку в натурі або визначення порядку користування ним і угоду про порядок користування земельною ділянкою, якщо вона мала місце;

– у справах про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства (згідно з положеннями статті 118 ЗК в редакції, чинній до введення в дію Закону України від 5 листопада 2009 р. № 1702-VI): документи конкурсної комісії про розгляд заяви та проходження конкурсного відбору, а також проект відведення земельної ділянки, розроблений організацією, яка має на це відповідний дозвіл (ліцензію), погоджений згідно з частиною дев'ятою статті 118 ЗК;

– у справах про відшкодування збитків або шкоди: акт відповідної комісії, створеної Київською, Севастопольською міськими, районною державною адміністрацією чи виконавчим комітетом міської (міст обласного значення) ради для визначення розміру збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, затверджений органом, що створив цю комісію; проект заходів для

Про судову практику в справах про банкрутство

приведення у стан, придатний для використання за цільовим призначенням, земельних ділянок, наданих у тимчасове користування, та кошторис витрат на це; документи про вартість робіт з приведення в попередній стан зіпсованих або пошкоджених земель і довідку належної служби районної державної адміністрації про середню врожайність відповідних культур та довідку про ринкову ціну цих культур.

Суд сприяє сторонам у виконанні їх обов'язку подати свої докази.

Для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань, суд відповідно до статей 143, 144 ЦПК призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі.

(Пункт 25 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

26. Судам необхідно мати на увазі, що купівля-продаж, рента, дарування, застава, самовільний обмін земельних ділянок землекористувачами, у тому числі орендарями, а також угоди, укладені власниками землі з порушенням встановленого для них порядку придбання або відчуження земельних ділянок, відповідно до статті 210 ЗК повинні визнаватися недійсними — із наслідками, передбаченими відповідними статтями ЦК.

(Пункт 26 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

27. Згідно зі статтею 257 ЦК у спорах про захист прав власників земельних ділянок застосовується позовна давність тривалістю у три роки, якщо інше не передбачено законом.

(Абзац перший пункту 27 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Якщо для певних правовідносин, пов'язаних зі здійсненням права власності на землю чи користування нею, законом встановлено інші строки звернення до суду за вирішенням спору, застосовуються ці строки.

28. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1996 р. № 13 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ».

(У тексті постанови скорочення «ст.», «ч.», «п.» замінено словами «стаття», «частина», «пункт» у відповідних відмінках, номери частин статей, абзаців вказано словами згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Постанова

26 березня 2010 р. відбулося засідання Ради суддів України

Інформуючи колег про перше засідання робочої групи з питань судової реформи при Президентіві України, голова Ради суддів України Петро Пилипчук наголосив, що є політична воля зробити радикальний крок для завершення судової реформи, відпрацювати концепцію, законопроект про судоустрій України та статус суддів у новому варіанті. Зі свого боку, суддівському корпусу необхідно висловити власне бачення цих питань та довести до кожного члена створеної робочої групи і Президента України відповідні напрацювання, зокрема прийняті делегатами VIII позачергового з'їзду суддів України, рішення якого є обов'язковими до виконання.

Жваве обговорення членів Ради суддів України викликала інформація Державної судової адміністрації (ДСА) України щодо стану фінансового забезпечення судів на 2010 р. Учасникам засідання нагадали, що держбюджетом 2009 р. на забезпечення судів та установ судової системи були передбачені асигнування в сумі 2 108,5 млн грн, за реальної потреби у 9 063,3 млн грн, тобто судові органи торік були профінансовані лише на 23 %.

Як повідомив заступник голови ДСА України Олександр Лощикін, на 2010 р. ДСА підготувала бюджетний запит на фінансування установ судової системи згідно із Законом «Про судоустрій України» в сумі 9 133,2 млн грн, зокрема 6 310,9 млн грн поточних видатків та 2 822,3 млн грн

капітальних видатків, і подала в установленому порядку до Міністерства фінансів України.

Видатки, враховані у проекті Закону «Про Державний бюджет України на 2010 рік» на утримання судів та установ ДСА, складають 2 413,5 млн грн, тобто лише 26 % від дійсної потреби, хоча проект бюджету 2010 р. на 14 % більше, ніж минулорічний. Зростання потреб у цю-

особи, яка претендує на посаду судді, фаховим та особистісним характеристикам. Прийнято рішення звернутися до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, ДСА, Голови Верховного Суду, Вищої ради юстиції, Міністерства юстиції України з проханням розглянути ці рекомендації для внесення відповідних змін до регламенту роботи кваліфікаційної комісії суддів.

Видатки на утримання судів та установ ДСА, враховані у законопроекті про держбюджет на 2010 р., становлять лише 26 % від дійсної потреби. Тож необхідним є напрацювання дієвих шляхів для того, щоб не допустити минулорічних масштабів недофінансування судової системи

му році, порівняно з попереднім, зумовлено інфляційними процесами в державі, збільшенням мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, зростанням вартості комунальних послуг і тарифів на енергоносії, вартості послуг зв'язку, витратних матеріалів тощо. Виходячи з цього, учасники засідання наголошували на потребі напрацювати дієві шляхи для того, щоб не допустити повторення минулорічних масштабів недофінансування судової системи.

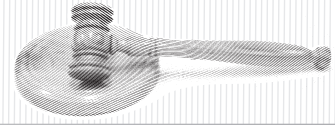
Окрім розгляду цих злободенних питань, на засіданні було затверджено план роботи Ради суддів України на перше півріччя 2010 р., схвалено методичні рекомендації визначення відповідності

Також були погоджені подання щодо призначення на посаду начальника територіального управління ДСА у Рівненській області та зарахування до кадрового резерву на посади начальників територіальних управлінь ДСА.

Рада суддів України вирішила підтримати впровадження в Україні пілотного проекту щодо присудової медіації в адміністративних та цивільних справах, який буде реалізовано в межах Спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України».

Учасники засідання розглянули пропозиції про заохочення суддів, а також інші питання внутрішньої діяльності судів.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» учасникам бойових дій надається така пільга, як 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленням балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання.

Згідно з п. 6 постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 1994 р. № 94 «Про порядок надання пільг, передбачених Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» витрати державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування, підприємств, установ і організацій, пов'язані з наданням пільг, передбачених Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», покриваються місцевими фінансовими органами на підставі розрахунків, поданих організаціями, шляхом перерахування коштів на їх рахунки в установах банків. Пільги, передбачені зазначеним Законом, надаються організаціями за рахунок власних коштів з наступним відшкодуванням їх з бюджету за встановленими нормами у погоджені з фінансовими органами терміни.

Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги, у п. 1 Положення про цей Реєстр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 січня 2003 р. № 117, визначається як автоматизований банк даних, створений для забезпечення єдиного державного обліку фізичних осіб, які мають право на пільги за соціальною ознакою згідно із законами України.

Відповідно до п. 10 цього Положення підприємства та організації, що надають послуги, щомісяця до 25 числа подають уповноваженому органу на паперових та електронних носіях розрахунки щодо вартості послуг, наданих пільговикам у минулому місяці, згідно з формою «2-пільга».

За таких обставин передбачена учаснику бойових дій пільга надається йому за рахунок підприємства чи організації, що надає послугу, відповідно й розмір щомісячної оплати пільговиком спожитих послуг зменшується на розмір пільги.

У таких випадках підприємство чи організація, що надає послугу, набуває права на відшкодування пільги з бюджету в передбаченому відповідними нормативно-правовими актами порядку

УХВАЛА

колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України

від 3 березня 2010 р.

(в и т я г)

У жовтні 2008 р. відкрите акціонерне товариство «Мелітопольгаз» (далі — ВАТ) звернулося до суду із позовом до П.В., треті особи — управління праці та соціального захисту населення Мелітопольської районної державної адміністрації (далі — Управління), контрольно-ревізійний відділ в м. Мелітополі та Мелітопольському районі Запорізької області, про стягнення суми заборгованості з оплати за спожитий газ.

У позовній заяві ВАТ послалося на те, що відповідач користується послугами з газопостачання, які

воно надає йому згідно з укладеним договором, однак плату за спожитий газ вносить несвоєчасно й станом на 10 жовтня 2008 р. заборгував 861 грн.

До участі у справі суд залучив як відповідача ще й П.М.

Мелітопольський міськрайонний суд рішенням від 14 серпня 2009 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Запорізької області від 20 жовтня 2009 р., позов задовольнив.

У касаційній скарзі П.В. та П.М. просили скасувати ухвалені у справі судові рішення та постановити

нове рішення, посилаючись на порушення судами норм матеріального та процесуального права.

Заслухавши доповідача, обговоривши доводи, наведені у скарзі, та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Суд установив, що відповідачі є власниками будинку в с. Семенівка Мелітопольського району. 9 червня 2006 р. між ВАТ та П.В. було укладено договір про надання послуг з газопостачання за адресою зазначеного будинку, відповідно до умов якого П.В. зобов'язаний щомісячно з 25 до 30 (31) числа поточного місяця повідомляти показники лічильника та здійснювати оплату за спожитий газ до 10 числа наступного місяця. Також установлено, що П.В. є учасником бойових дій, відповідно до Закону від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі — Закон № 3551-ХІІ) має пільгу — 75-процентну знижку з оплати за спожитий газ — і внесений до Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги. У зв'язку з цим Управління за наданими ВАТ розрахунками здійснює компенсацію товариству за надану П.В. пільгу.

Задовольняючи позов, суд виходив із того, що П.В. порушив умови договору про надання послуг із газопостачання в частині повідомлення ВАТ показників лічильника та строку внесення плати за спожитий газ, тому саме відповідачі зобов'язані сплатити позивачу нараховану заборгованість у розмірі 861 грн.

Проте з такими висновками суду погодитися не можна.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 12 Закону № 3551-ХІІ учасникам бойових дій надається така пільга, як 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання.

Згідно з п. 6 постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 1994 р. № 94 «Про порядок надання пільг, передбачених Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» витрати державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування, підприємств, установ і організацій, пов'язані з наданням пільг, передбачених Законом № 3551-ХІІ, покриваються місцевими фінансовими органами на підставі розрахунків, поданих організаціями, шляхом перерахування коштів на їх рахунки в установах банків. Пільги, передбачені зазначеним Законом, надаються організаціями за рахунок власних коштів з наступним відшкодуванням їх з бюджету за встановленими нормами у погоджені з фінансовими органами терміни.

Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги, у п. 1 Положення про цей Реєстр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 січня 2003 р. № 117, визначається як автоматизований банк даних, створений для забезпечення єдиного державного обліку фізичних осіб, які мають право на пільги за соціальною ознакою згідно із законами України. Відповідно до п. 10 цього Положення підприємства та організації, що надають послуги, щомісяця до 25 числа подають уповноваженому органу на паперових та електронних носіях розрахунки щодо вартості послуг, наданих пільговикам у минулому місяці, згідно з формою «2-пільга».

За таких обставин передбачена учаснику бойових дій пільга надається йому за рахунок підприємства чи організації, що надає послугу, відповідно й розмір щомісячної оплати пільговиком спожитих послуг зменшується на розмір пільги.

У таких випадках підприємство чи організація, що надає послугу, набуває права на відшкодування пільги з бюджету в передбаченому відповідними нормативно-правовими актами порядку.

При цьому ні в законі, ні в укладеному між П.В. і ВАТ договорі не передбачено, що в разі несвоєчасної оплати пільговиком спожитих послуг у розмірі, визначеному з урахуванням пільги, він позбавляється права на таку пільгу та зобов'язаний оплачувати спожиті послуги в повному обсязі.

За загальним правилом, заборгованість із оплати послуг виникає в разі, коли споживач не вносить плати в тому розмірі, в якому він зобов'язаний її вносити.

Суд на порушення вимог статей 214, 215 ЦПК на зазначене уваги не звернув, не з'ясував у повному обсязі характер спірних правовідносин та правову норму, що підлягає застосуванню. Суд встановив, що відповідачі мають пільгу з оплати за спожитий газ, проте не з'ясував і не зазначив у рішенні, в якому розмірі з урахуванням пільги вони були зобов'язані вносити ВАТ плату за спожитий газ та чи внесли її, а відтак не визначив, чи мають П.В. та П.М. заборгованість із оплати послуг, і безпідставно зобов'язав їх сплатити ВАТ за спожитий газ без урахування пільги.

Апеляційний суд на це уваги не звернув, на порушення вимог статей 303, 315 ЦПК належним чином не перевіriv доводи, наведені в апеляційній скарзі, в ухвалі не зазначив конкретних обставин і фактів, що спростовують такі доводи, і залишив рішення суду першої інстанції без змін.

Керуючись статтями 336, 338 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу П.В. та П.М. задовольнила частково: рішення Мелітопольського міськрайонного суду від 14 серпня 2009 р. та ухвалу Апеляційного суду Запорізької області від 20 жовтня 2009 р. скасувала, справу передала на новий розгляд до суду першої інстанції.

Відповідно до ст. 330 ЦК України якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до ст. 388 цього Кодексу майно не може бути витребуване у нього.

У п. 3 ч. 1 ст. 388 ЦК України передбачено, що в разі придбання майна за відплатним договором у особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у випадку, якщо майно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

За змістом ст. 388 ЦК України добросовісним вважається придбання майна не безпосередньо у власника, а в особи, яка не мала права його відчужувати. Наслідком угоди, укладеної з таким порушенням, є не двостороння реституція, а повернення майна з чужого незаконного володіння (віндикація).

Таким чином, права особи, яка вважає себе власником майна, підлягають захисту лише шляхом задоволення віндикаційного позову про витребування майна від добросовісного набувача

УХВАЛА

колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України

від 15 квітня 2009 р.

(в и т я г)

У червні 2006 р. прокуратура м. Донецька, яка діяла в інтересах Б.І., звернулася до суду з позовом до П.О., Х.І., К.Р., треті особи: А.Н., відділ опіки та піклування виконавчого комітету Кіровської районної у м. Донецьку ради, приватний нотаріус Донецького міського нотаріального округу Х.О., приватний нотаріус Донецького міського нотаріального округу Д.В., про визнання недійсними договорів купівлі-продажу.

У позові зазначалося, що Б.І. є сином А.В.

25 квітня 2001 р. А.В. склав заповіт, яким усе своє майно заповів своєму синові Б.І.

25 листопада 2004 р. між А.В. та К.Р. формально відбулась угода купівлі-продажу квартири у м. Донецьку. Укладення договору купівлі-продажу підтверджувалося розпискою А.В. про отримання за продаж квартири 20 тис. грн. Оскільки цей договір не було нотаріально оформлено, то К.Р. звернувся до суду із позовом про визнання його дійсним.

29 січня 2005 р. А.В. помер.

Кіровський районний суд м. Донецька рішенням від 19 травня 2005 р. спірний договір купівлі-продажу квартири визнав дійсним. Однак Апеляційний суд Донецької області ухвалою від 5 грудня 2005 р. зазначене рішення скасував, а справу направив на новий розгляд до суду першої інстанції. Кіровський районний суд м. Донецька ухвалою від 15 травня 2006 р. позовну заяву К.Р. залишив без розгляду. Отже, спірний договір купівлі-продажу дійсним визнано не було.

19 вересня 2005 р. на підставі договору купівлі-продажу К.Р. продав спірну квартиру П.О., яка 9 грудня 2005 р. продала її Х.І. Оскільки договір купівлі-продажу від 25 листопада 2004 р. дійсним визнано не було, він мав бути визнаний недійсним, а у зв'язку з цим мали бути визнані

недійсними й наступні договори купівлі-продажу спірної квартири. Через зазначені перешкоди Б.І. був позбавлений можливості прийняти спадщину за заповітом після смерті батька, чим грубо порушувалися його права. Ураховуючи це, прокуратура м. Донецька просила задовольнити позовні вимоги та визнати недійсними договори купівлі-продажу від 19 вересня 2005 р., від 9 грудня 2005 р.; зобов'язати Х.І. повернути спірну квартиру П.О., зобов'язати П.О. повернути квартиру К.Р., а К.Р. — повернути квартиру Б.І., аби останній міг прийняти спадщину за заповітом після смерті батька.

Х.І. звернувся із зустрічним позовом до Б.І. про визнання його добросовісним набувачем та визнання права власності на квартиру. Свої вимоги позивач обґрунтував тим, що на підставі договору купівлі-продажу від 9 грудня 2005 р. він придбав у П.О. спірну квартиру. При цьому він не знав і не міг знати, що стосовно квартири існує спір. З огляду на це Х.І. вважав, що він є добросовісним набувачем на підставі статей 330 та 388 ЦК.

Рішенням Кіровського районного суду м. Донецька від 15 червня 2007 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Донецької області від 7 листопада 2007 р., позовні вимоги прокуратури м. Донецька задоволено частково. Визнано недійсним договір купівлі-продажу квартири, укладений 19 вересня 2005 р. між К.Р. та П.О. Стягнуто з К.Р. на користь П.О. 12 тис. 40 грн. Визнано недійсним договір купівлі-продажу квартири, укладений 9 грудня 2005 р. між П.О. та Х.І. Стягнуто з П.О. на користь Х.І. 84 тис. 335 грн. У решті позову відмовлено. У задоволенні зустрічного позову також відмовлено.

У касаційній скарзі Х.І. просив скасувати ухвалені у справі судові рішення та ухвалити нове,

яким відмовити у задоволенні основного позову та задовольнити зустрічні позовні вимоги, посилаючись на неправильне застосування судом норм матеріального права та порушення судом норм процесуального права.

Заслухавши доповідача, обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Задовольняючи позовні вимоги прокуратури м. Донецька, яка діяла в інтересах Б.І., та визнаючи недійсними договори купівлі-продажу квартири, а також відмовляючи Х.І. у задоволенні його позову про визнання його добросовісним набувачем, суд першої інстанції, з яким погодився і суд апеляційної інстанції, виходив з того, що відчуження спірної квартири К.Р. та П.О. відбувалося, коли вони не були власниками цієї квартири, у зв'язку з володінням нею без законних на те підстав, тому договори купівлі-продажу, укладені ними, на підставі ст. 215 ЦК є недійсними. Оскільки К.Р. та П.О. під час відчуження квартири діяли недобросовісно, Х.І. не є добросовісним набувачем спірної квартири.

Проте з такими висновками суду погодитися не можна.

Згідно з ЦК особа, яка вважає, що її речові права порушено, має право звернутися до суду як з позовом про визнання відповідної угоди недійсною (статті 215—235), так і з позовом про витребування майна з чужого незаконного володіння (статті 330, 338).

Прокуратура м. Донецька, яка діяла в інтересах Б.І., звернулася з позовом про визнання договорів купівлі-продажу недійсними на підставі невідповідності їх вимогам закону.

У ст. 215 ЦК встановлено загальне правило про те, що правочин є недійсним у зв'язку з недотриманням у момент його вчинення стороною (сторонами) загальних вимог, які необхідні для чинності правочину, передбачених у ст. 203 цього Кодексу.

Однак у ст. 216 ЦК визначено особливі правові наслідки недійсності правочину. Зокрема, кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення — відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів.

Отже, на правочин, укладений з порушенням вимог закону, не поширюється дія загального правила про наслідки недійсності правочину

(двостороння реституція), якщо в законі передбачені інші наслідки такого порушення.

Відповідно до ст. 330 ЦК якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до ст. 388 цього Кодексу майно не може бути витребуване у нього.

У п. 3 ч. 1 ст. 388 ЦК передбачено, що в разі придбання майна за відплатним договором в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у випадку, якщо майно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

За змістом ст. 388 ЦК України добросовісним вважається придбання майна не безпосередньо у власника, а в особи, яка не мала права його відчужувати. Наслідком угоди, укладеної з таким порушенням, є не двостороння реституція, а повернення майна з чужого незаконного володіння (віндикація).

Таким чином, права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до добросовісного набувача з використанням правового механізму, встановленого статтями 215, 216 ЦК. Такий захист можливий лише шляхом задоволення віндикаційного позову, якщо є підстави, передбачені ст. 388 цього Кодексу, які дають право витребувати майно від добросовісного набувача.

Проте суди не з'ясували, який саме спосіб захисту права власності обрав позивач — звернутися з проханням про визнання правочинів недійсними і, як наслідок, повернення всього, що одержано за ними, чи про визнання недійсним договору купівлі-продажу від 12 вересня 2005 р. та витребування майна із чужого незаконного володіння (віндикація).

Крім того, власник має право витребувати майно від набувача, яке за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати, лише у разі, якщо майно: було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом (ч. 1 ст. 388 ЦК).

Установлено, що рішення Кіровського районного суду м. Донецька від 19 травня 2005 р. про визнання дійсним договору купівлі-продажу квартири, укладеного між А.В. та К.Р., на підставі ч. 1 ст. 223 ЦПК набрало законної сили 29 травня 2005 р., оскільки не було оскаржено в апеляційному порядку.

Суди першої та апеляційної інстанцій не врахували зазначені обставини, які мають істотне значення для правильного вирішення спору.

Оскільки порушення норм матеріального та процесуального права призвело до неправильного вирішення справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду

України, керуючись статтями 336, 338, 345 ЦПК, касаційну скаргу Х.І. задовольнила частково: рішення Кіровського районного суду м. Донецька від 15 червня 2007 р. та ухвалу Апеляційного суду Донецької області від 7 листопада 2007 р. скасувала, а справу передала до суду першої інстанції для розгляду іншим суддею.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Висновок касаційного суду про відсутність предмета спору не ґрунтується на законі, оскільки товариство осперювало правомірність дій (рішення) митних органів, які відмовлялися пропускати задекларований товариством товар за визначеним ним кодом, запропонувавши задекларувати цей товар за іншим кодом, обґрунтованість ввезення товару за яким і осперюється.

За змістом чинного законодавства позивач міг не погодитись із законністю такої вказівки митних органів та оспорити відмову в пропуску товару на митну територію України. Однак обраний позивачем спосіб захисту — оформлення товару за зазначеним митним органом кодом, а потім оскарження його дій (рішень) — не суперечить закону.

Оформлення митним органом товару згідно з поданою товариством вантажною митною декларацією є дією суб'єкта владних повноважень, що породжує для позивача певні правові наслідки, а тому може бути оскаржено до суду. При цьому право позивача на оскарження не залежить від того, сам він помилково зазначив код товарної номенклатури чи в результаті вказівки митного органу, оскільки останній має діяти лише в спосіб, на підставі та в межах закону

ПОСТАНОВА Іменем України

1 грудня 2009 р. колегія суддів Судової палати у адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши в порядку письмового провадження за винятковими обставинами за скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «Пластфарма» (далі — ТОВ) справу за його позовом до Львівської митниці (далі — Митниця) та Головного управління Державного казначейства у Львівській області (далі — Головне управління) про визнання нечинним митного оформлення товарів та зобов'язання вчинити дії, **в с т а н о в и л а:**

У червні 2006 р. ТОВ звернулося до суду із позовом, в якому просило: визнати нечинним оформлення Митницею товару згідно з поданою позивачем вантажною митною декларацією № 209030006/5/001389 за кодом 0206491000 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі — УКТЗЕД); зобов'язати відповідача здійснити оформлення цього товару за кодом 0510000000 УКТЗЕД, а Головне управління — повернути надмірно сплачені ТОВ 61 тис. 614 грн

15 коп. ввізного мита та 12 тис. 322 грн 84 коп. податку на додану вартість (далі — ПДВ). На обґрунтування своїх вимог позивач послався на те, що при здійсненні оформлення у митному режимі вантажу відповідач безпідставно зобов'язав його вказати код 0206491000 замість 0510000000 УКТЗЕД.

Господарський суд Львівської області постановою від 30 січня 2007 р., залишеною без змін ухвалою Львівського апеляційного адміністративного суду від 9 жовтня 2007 р., позовні вимоги задовольнив частково: визнав нечинним оформлення Митницею товару та зобов'язав Головне управління повернути надмірно сплачені ТОВ суми; у частині вимог про зобов'язання відповідача здійснити оформлення цього товару за кодом 0510000000 УКТЗЕД — відмовив. При цьому суд першої інстанції виходив із того, що розмитнення ввезеної позивачем замороженої підшлункової свинячої залози для виробництва субстанції інсуліну за кодом 0206491000 УКТЗЕД не відповідає чинному законодавству (що встановлено, зокрема, рішеннями Господарського суду Львівської області в інших справах, де цей суд дійшов висновку, що

* Публікується повний текст судового рішення з незначною редакційною правкою.

митне оформлення аналогічного товару повинно здійснюватися за кодом 0510000000 УКТЗЕД), тому оформлення Митницею товару є нечинним і надмірно сплачені у зв'язку з цим ввізне мито та ПДВ підлягають поверненню. Судове рішення в частині відмови у задоволенні позовних вимог щодо зобов'язання відповідача здійснити оформлення цього товару за кодом 0510000000 УКТЗЕД обґрунтоване тим, що процедура розмитнення зазначеного товару завершена, він не перебуває під митним контролем, а випущений у вільний обіг на територію України, тому його повторне митне оформлення є неможливим.

Вищий адміністративний суд України постановою від 16 квітня 2009 р. ухвалений у справі судові рішення скасував, у задоволенні позову відмовив, пославшись на те, що відсутній предмет спору, оскільки ТОВ не оскаржувало рішення, дії чи бездіяльність Митниці, а просило, зокрема, визнати нечинним оформлення нею товару згідно з поданою самим позивачем вантажною митною декларацією. Крім того, касаційний суд вказав на безпідставність посилання попередніх судів на рішення в інших справах, де позивач не був стороною.

У скарзі до Верховного Суду України ТОВ, пославшись на наявність підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, просило переглянути за винятковими обставинами та скасувати постанову Вищого адміністративного суду України. На обґрунтування своїх вимог скаржник додав копії рішень Верховного Суду України від 5 лютого 2008 р. та Вищого адміністративного суду України від 2 червня 2006 р., в яких, на його думку, одні й ті самі норми права застосовано інакше, ніж у справі, що розглядається.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку про обґрунтованість скарги позивача, виходячи з такого.

Відповідно до ст. 47 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» Верховному Суду України на виконання завдання щодо забезпечення однакового застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції в цій справі слід роз'яснити, чи поширюються на спірні правовідносини положення ст. 17 КАС.

Згідно з п. 1 ч. 1 цієї статті компетенція адміністративних судів поширюється, зокрема, на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його

рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності.

У п. 17 ч. 1 ст. 1 МК митні органи визначено як спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі митної справи, на які відповідно до цього Кодексу та інших законів України покладено безпосереднє здійснення митної справи.

Статтю 313 МК передбачено, що класифікацію товарів, тобто віднесення їх до зазначених в УКТЗЕД класифікаційних групувань, покладено на митні органи, рішення яких із цього питання є обов'язковими для підприємств і громадян.

Висновок касаційного суду про відсутність предмета спору не ґрунтується на законі, оскільки позивач оспорував правомірність дій (рішення) Митниці, яка, як встановили суди, відмовлялася пропускати задекларований позивачем товар за визначеним ним кодом, запропонувавши задекларувати цей товар за іншим кодом, обґрунтованість ввезення товару за яким і оспорується.

За змістом чинного законодавства позивач міг не погодитись із законністю такої вказівки Митниці та оспорити відмову в пропуску товару на митну територію України. Проте обраний позивачем спосіб захисту — оформлення товару за вказаним Митницею кодом, а потім оскарження її дій (рішень) — не суперечить закону.

Таким чином, оформлення Митницею товару згідно з поданою позивачем вантажною митною декларацією є дією суб'єкта владних повноважень, що породжує для позивача певні правові наслідки й може бути оскаржено до суду. При цьому право позивача на оскарження не залежить від того, сам він помилково зазначив код товарної номенклатури чи в результаті вказівки митного органу, оскільки останній має діяти лише в спосіб, на підставі та в межах закону.

Враховуючи наведене, постановою Вищого адміністративного суду України підлягає скасуванню з направленням справи до цього суду на новий касаційний розгляд.

Керуючись статтями 241—243 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **п о с т а н о в и л а**:

Скаргу ТОВ задовольнити.

Постанову Вищого адміністративного суду України від 16 квітня 2009 року скасувати, справу направити на новий касаційний розгляд.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Об'єкти культурної спадщини, у тому числі щойно виявлені, відповідно до п. 2 ст. 14 та ст. 37 Закону України «Про охорону культурної спадщини» до вирішення питання про занесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України підлягають охороні відповідно до вимог цього Закону.

Згідно з ч. 1 ст. 18 зазначеного Закону об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками (за винятком пам'яток, відчуження або передача яких обмежується законодавчими актами України), можуть бути відчужені, а також передані власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини.

Вирішуючи спір за позовом про зобов'язання укласти договір купівлі-продажу, суд зазначених вимог закону не врахував та ухилився від дослідження обставин погодження відчуження спірного об'єкта

ПОСТАНОВА

Судової палати у господарських справах Верховного Суду України

від 3 березня 2009 р.

(в и т я г)

У серпні 2007 р. товариство з обмеженою відповідальністю «Авіантбуд» (далі — ТОВ) звернулося до Господарського суду м. Києва з позовом до відділу приватизації комунального майна Подільського району м. Києва (далі — відділ приватизації); третя особа — Подільська районна у м. Києві рада (далі — Райрада), про зобов'язання укласти договір купівлі-продажу нежилого приміщення.

Пославшись на те, що відповідач неправомірно не виконує рішення Райради від 1 березня 2007 р. № 134 «Про перелік об'єктів комунальної власності територіальної громади Подільського району, що підлягають приватизації» (далі — рішення Райради № 134) та відмовляє ТОВ в укладенні договору купівлі-продажу нежилого приміщення в будинку № 18, літ. А за адресою: м. Київ, вул. Андріївський узвіз, позивач просив задовольнити позов.

Господарський суд м. Києва рішенням від 17 вересня 2007 р. позов задовольнив: зобов'язав відділ приватизації здійснити необхідні дії щодо виконання рішення Райради № 134 — укласти з ТОВ договір купівлі-продажу зазначеного приміщення загальною площею 562,10 кв. метра.

Вищий господарський суд України постановою від 12 листопада 2008 р. рішення місцевого господарського суду залишив без змін.

Колегія суддів Верховного Суду України ухвалою від 12 лютого 2009 р. за касаційним поданням Генерального прокурора України порушила провадження з перегляду в касаційному порядку цієї постанови Вищого господарського суду.

У касаційному поданні порушено питання про скасування зазначеної постанови Вищого господарського суду України з переданням справи на новий розгляд до суду першої інстанції з підстав її невід-

повідності рішенням Верховного Суду України і неправильного застосування норм матеріального та процесуального права.

Дослідивши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційне подання підлягає задоволенню з таких підстав.

Вищий господарський суд України, залишаючи без змін рішення суду першої інстанції, погодився з його висновком про необґрунтованість відмови відповідача виконати рішення органу місцевого самоврядування щодо приватизації спірного об'єкта, що було прийнято в межах його компетенції, оскільки положення Закону від 1 лютого 2005 р. № 2391-IV «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» (далі — Закон № 2391-IV) не поширюється на спірний об'єкт, який є щойно виявленою пам'яткою культурної спадщини.

Проте такий висновок не можна визнати обґрунтованим, оскільки суд дійшов його без усебічного з'ясування дійсних обставин справи, порушивши таким чином вимоги ст. 43 ГПК.

Суд установив, що будинок № 18 по вул. Андріївський узвіз у м. Києві є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини відповідно до наказу Управління охорони пам'яток історії та культури Київської міської державної адміністрації (далі — КМДА) від 30 грудня 1996 р. № 14.

Відповідно до рішення Райради № 134 затверджено перелік об'єктів комунальної власності територіальної громади Подільського району, що підлягають приватизації за Законом від 6 березня 1992 р. № 2171-XII «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» (далі — Закон № 2171-XII).

Згідно з цим рішенням нежиле приміщення за адресою: вул. Андріївський узвіз, 18, літери А, Б, В у м. Києві підлягало приватизації орендарем — ТОВ.

Листом від 9 серпня 2007 р. № 04/596 відділ приватизації відмовив ТОВ в укладенні договору купівлі-продажу, пославшись на заборону згідно із Законом № 2391-IV приватизації пам'яток культурної спадщини.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Основного Закону України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У п. 3 ст. 2 Закону № 2171-ХІІ зазначено, що не можуть бути об'єктами малої приватизації будівлі (споруди, приміщення) або їх окремі частини, які становлять національну, культурну та історичну цінність і перебувають під охороною держави.

Об'єкти культурної спадщини, в тому числі щойно виявлені, відповідно до п. 2 ст. 14 та ч. 2 ст. 37 Закону від 8 червня 2000 р. № 1805-ІІІ «Про охорону культурної спадщини» (далі — Закон № 1805-ІІІ) до вирішення питання про занесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України підлягають охороні відповідно до вимог цього Закону.

Згідно з ч. 1 ст. 18 цього ж Закону об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками (за винятком пам'яток, відчуження або передача яких обмежується законодавчими актами України), можуть бути відчужені, а також передані власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини.

У справі встановлено, що Головне управління охорони культурної спадщини КМДА (далі — Головне управління) у висновку від 3 серпня 2007 р. стосовно приватизації нежилого будинку № 18 по вул. Андріївський узвіз не заперечувало проти приватизації цього будинку ТОВ відповідно до чинного законодавства за умови погодження відчуження з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, яким є Міністерство культури і туризму України (оскільки зазначений будинок розташований на території Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ», який згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761 занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як об'єкт національного значення).

Вирішуючи спір, суд зазначених вимог закону та умов висновку Головного управління від 3 серпня 2007 р. не врахував та ухилився від дослідження обставин погодження відчуження спірного об'єкта з Міністерством культури і туризму України.

Крім того, ст. 11 Закону № 2171-ХІІ надає право на приватизацію шляхом викупу об'єктів, які перебувають в оренді.

Згідно з п. 3 рішення виконавчого комітету Київської міської ради народних депутатів від 10 травня 1982 р. № 727 «Про створення творчого центру для художників міста Києва» приміщення будинків № 18, літери А, Б, В, Г, Д (площа 1 тис. 470 кв. метрів) по вул. Андріївський узвіз є нежилими та надаються в оренду Київському творчовиробничому об'єднанню «Художник» для створення творчого центру для художників м. Києва.

У подальшому ці об'єкти були включені до Переліку будинків і приміщень, які є комунальною власністю і рекомендуються для передачі у власність або у довічне користування творчих спілок України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 1998 р. № 1058.

Зазначеною постановою Кабінету Міністрів України органам місцевого самоврядування рекомендовано передати Національній спілці художників України приміщення творчих та художніх майстерень, у тому числі за адресою: м. Київ, вул. Андріївський узвіз, 18.

11 квітня 2000 р. між управлінням житлового господарства Київської спілки художників та управлінням майна Подільської районної у м. Києві державної адміністрації було укладено договір оренди на спірний об'єкт, строк дії якого встановлено до початку реконструкції будинків.

8 листопада 2004 р. управління майна Подільської районної у м. Києві державної адміністрації без припинення дії договору оренди з управлінням житлового господарства Київської спілки художників уклало договір оренди спірних приміщень з ТОВ.

Зазначені обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, суд не дослідив та не встановив, хто із орендарів мав право на приватизацію спірного об'єкта шляхом викупу відповідно до ст. 11 Закону № 2171-ХІІ.

Пленум Верховного Суду України у п. 1 постанови від 29 грудня 1976 р. № 11 «Про судові рішення» роз'яснив, що обґрунтованим визнається рішення суду, в якому повно відображені обставини, що мають значення для справи, висновки суду про встановлені обставини і правові наслідки є вичерпними, відповідають дійсності та підтверджуються достовірними доказами, дослідженими в судовому засіданні.

Оскільки зазначеним вимогам судові рішення у справі не відповідають, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України, керуючись статтями 111¹⁷—111²⁰ ГПК, касаційне подання Генерального прокурора України задовольнила: постанову Вищого господарського суду України від 12 листопада 2008 р. та рішення Господарського суду м. Києва від 17 вересня 2007 р. скасувала, а справу передала на розгляд до суду першої інстанції.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Передбачений ст. 67 КК України перелік обставин, що обтяжують покарання, є вичерпним і не допускає посилання на інші обставини, не передбачені цією статтею Кодексу

УХВАЛА

колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України

від 26 листопада 2009 р.

(в и т я г)

Дзержинський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області вироком від 2 квітня 2009 р. до покарання у виді позбавлення волі засудив:

— У. за ч. 4 ст. 296 КК строком на чотири роки; за ч. 1 ст. 122 КК строком на два роки; за ч. 1 ст. 309 КК строком на один рік. На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим У. призначено остаточне покарання у виді позбавлення волі строком на чотири роки;

— Х. за ч. 4 ст. 296 КК строком на чотири роки; за ч. 1 ст. 122 КК строком на два роки; за ч. 1 ст. 263 КК строком на два роки. На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим Х. призначено остаточне покарання у виді позбавлення волі строком на чотири роки.

За вироком суду У. та Х. визнано винуватими і засуджено за те, що вони 11 липня 2008 р., перебуваючи на території промислової зони, грубо порушили громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства. У., підійшовши до автомобіля, де знаходилися К., К.І., Б., В., направив мисливську рушницю на Б. і наказав йому залишатися на місці, а в разі невиконання його вимоги, погрожував застосувати зброю, у зв'язку з чим потерпілий Б. сприйняв це як реальну погрозу своєму життю і здоров'ю. У цей час Х. з хуліганських мотивів, безпричинно ударив декілька разів К. по обличчю.

Крім того, Х. приблизно у вересні 2007 р. у невстановленої слідством особи придбав вогнепальну зброю — пістолет, який без передбаченого законом дозволу носив та зберігав до моменту вилучення працівниками правоохоронних органів.

23 серпня 2008 р., приблизно опівночі, У. та Х., виявляючи явну неповагу до суспільства, з хуліганських мотивів завдали декілька ударів руками, ногами та бейсбольною битою Н. у різні частини тіла та здійснили постріл з мисливської рушницю в потерпілого, спричинивши йому легкі тілесні ушкодження.

У., крім того, приблизно 20 вересня 2008 р. у невстановленої досудовим слідством особи незаконно придбав за 600 грн 0,9 г особливо небезпечної наркотичної речовини — героїну — для осо-

бистого вживання, яку незаконно перевіз до місця свого проживання та зберігав без мети збуту.

Апеляційний суд Дніпропетровської області ухвалою від 23 червня 2009 р. зазначений вирок щодо У. та Х. змінив, виключивши з мотивувальної частини вироку кваліфікуючу ознаку ст. 296 КК — повторність. У решті зазначений вирок залишив без змін.

У касаційній скарзі захисник просив судові рішення щодо У. змінити, призначити йому покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Він вважав, що суд безпідставно послався у мотивувальній частині вироку на обставину, яка обтяжує покарання У., тобто на «вчинення злочинів після застосування міри запобіжного заходу у виді підписки про невиїзд», оскільки до нього така міра запобіжного заходу не обиралася.

Засуджений Х. у касаційній скарзі просив переглянути судові рішення та звільнити його від відбування покарання на підставі ст. 75 КК.

Перевіривши матеріали справи, доводи касаційних скарг, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційну скаргу захисника слід задовольнити частково, а касаційну скаргу засудженого Х. — залишити без задоволення з огляду на таке.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 65 КК особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне та достатнє для її виправлення і попередження нових злочинів.

Згідно зі ст. 75 КК суд, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, при призначенні покарання на строк не більше п'яти років позбавлення волі може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо він дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання.

Суд повною мірою врахував конкретні обставини справи, дані про особи засуджених і призначив У. та Х. покарання без звільнення від його відбування з випробуванням, але необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження вчинення нових злочинів.

Разом із тим, призначаючи покарання У., суд виходив з того, що останній вчинив злочини, у тому

числі й після того, як йому було обрано міру запобіжного заходу у виді підписки про невиїзд, що не відповідає матеріалам справи.

Як убачається з матеріалів справи, У. був засуджений за злочини, вчинені 11 липня та 23 серпня 2008 р. 24 вересня 2009 р. він був затриманий у порядку ст. 115 КПК, а 26 вересня 2009 р. йому було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Міра запобіжного заходу у виді підписки про невиїзд щодо У. не обиралася.

Отже, посилення суду в мотивувальній частині вироку про визнання обтяжуючою покарання У. обставину «вчинення ним ряду зухвалих злочинів після застосування міри запобіжного заходу у виді підписки про невиїзд» не відповідає матеріа-

лам справи та суперечить ст. 67 КК, в якій встановлено вичерпний перелік обставин, що обтяжують покарання.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 2 квітня 2009 р. та ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 23 червня 2009 р. щодо Х. залишила без змін, а щодо У. змінила і виключила посилання суду на обтяжуючу покарання У. обставину «вчинення злочинів після обрання йому міри запобіжного заходу у виді підписки про невиїзд».

У решті зазначені судові рішення залишено без змін.

Відповідно до роз'яснень, що містяться у постанові Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 1 «Про практику постановлення судами вироків (постанов) при розгляді кримінальних справ в апеляційному порядку», виходячи з принципу безпосередності дослідження доказів, апеляційний суд не вправі дати їм іншу оцінку, ніж та, яку дав суд першої інстанції, якщо їх не було досліджено під час апеляційного розгляду справи

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 5 листопада 2009 р.
(в и т я г)*

Держинський районний суд м. Харкова вироком від 4 березня 2008 р. засудив В. та А. за ч. 2 ст. 187 КК на сім років позбавлення волі кожного з конфіскацією всього належного їм майна.

Цим же вироком суд постановив стягнути солідарно із засуджених на користь К. 15 тис. грн моральної шкоди.

Зазначеним вироком В. і А. були визнані винними в тому, що 25 серпня 2006 р. приблизно о 2-ій годині, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, за попередньою змовою вони вчинили розбійний напад з метою заволодіння майном К. Застосувавши насильство, небезпечне для життя і здоров'я потерпілого, завдали йому ударів руками та ногами в області голови і тулуба, заподіявши черепно-мозкову травму, струс головного мозку та закритий перелом кісток носа, які належать до легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я. Після цього В. і А. відкрито заволоділи належним потерпілому мобільним телефоном вартістю 500 грн.

Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Харківської області ухвалою від 4 вересня 2008 р. вирок змінила. Дії В. перекваліфікувала з ч. 2 ст. 187 на ч. 2 ст. 296 КК та призначила йому покарання у виді позбавлення волі строком на три роки, а дії А. перекваліфікувала з ч. 2 ст. 187 на ч. 2 ст. 296 і ч. 1 ст. 186 КК та при-

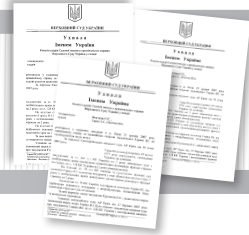
значила покарання у виді позбавлення волі: за ч. 2 ст. 296 КК — на три роки, а за ч. 1 ст. 186 КК — на два. На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів А. призначено покарання у виді позбавлення волі строком на чотири роки. Виключено з мотивувальної частини вироку визнання обставиною, яка обтяжує покарання, вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою.

У касаційній скарзі потерпілий К. порушив питання про скасування ухвали апеляційного суду щодо В. та А. і направлення справи на новий апеляційний розгляд у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону, а також невідповідністю призначеного покарання тяжкості злочину та особам засуджених унаслідок його м'якості. Він стверджував, що суд апеляційної інстанції помилково дійшов висновку про наявність у діях засуджених хуліганського мотиву та ексцесу виконавця в діях А. щодо заволодіння його майном, при цьому не взято до уваги узгодженість та характер дій нападників, відсутність у їхніх діях об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 2 ст. 296 КК. Також К. зазначав, що перекваліфікація дій засуджених призвела до того, що призначене їм покарання є надто м'яким.

Засуджені В. і А. подали заперечення на касаційну скаргу, в яких просили скаргу залишити без задоволення.

(Продовження на с. 34)

У судових палатах

Пленуму Верховного Суду України

від 18 грудня 2009 року № 15

**Практика розгляду судами адміністративних справ
щодо спорів, пов'язаних зі справлянням податків і зборів
митними органами**

(Витяг)*

Відповідно до Плану роботи Верховного Суду України у 2009 р. Верховний Суд України узагальнив практику розгляду судами адміністративних справ щодо спорів, пов'язаних зі справлянням податків і зборів митними органами. Цей витяг з узагальнення судової практики оприлюднюється для врахування в роботі судами загальної юрисдикції.

1. Вирішуючи спори за участю митних органів у справах, пов'язаних із оподаткуванням податком на додану вартість (далі — ПДВ) товарів при ввезенні на митну територію України фізичними особами-підприємцями (платниками єдиного податку), судам потрібно враховувати, що згідно з п. 2.4 ст. 2 Закону від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість» (далі — Закон № 168/97-ВР) платником ПДВ є будь-яка особа, що імпортує (для фізичних осіб — ввозить (пересилає)) товари (супутні послуги) на митну територію України для їх використання або споживання на митній території України, незалежно від того, який режим оподаткування вона використовує згідно із законодавством. Виняток становлять фізичні особи, не зареєстровані платниками податку, які ввозять (пересилають) товари (предмети) у супроводжувальному багажі або отримують їх як поштове відправлення у межах неторгового обороту в обсягах, що не підлягають оподаткуванню відповідно до митного законодавства (крім ввезення транспортних засобів чи запасних частин до них такими фізичними особами), та нерезидентів, які пересилають поштові відправлення згідно з правилами Міжнародного поштового союзу на митну територію України, та отримувачів таких поштових відправлень.

Отже, платник єдиного податку, який імпортує товари на митну територію України, не звільняється від сплати ПДВ, а положення Указу Президента

України від 3 липня 1998 р. № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» про звільнення від сплати цього податку стосується тільки випадків, коли платник єдиного податку здійснює операції з поставки товарів (супутніх послуг) у межах митної території України.

2. При розгляді справ, пов'язаних зі сплатою ПДВ та митних зборів, судам необхідно враховувати, що згідно з п. 10.3 ст. 10 Закону № 168/97-ВР платники податку, які імпортують товари на митну територію України, відповідають за дотримання правил надання інформації для розрахунку бази оподаткування (суми податку, належного до сплати) митними органами.

Відповідно до підпункту 4.2.1 п. 4.2 ст. 4 Закону від 21 грудня 2000 р. № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (далі — Закон № 2181-III) якщо згідно з нормами цього пункту сума податкового зобов'язання розраховується контролюючим органом, то платник податків не несе відповідальності за своєчасність, достовірність та повноту нарахування такої суми, проте несе відповідальність за своєчасне і повне погашення нарахованого податкового зобов'язання та має право на оскарження цієї суми в установленому цим Законом порядку.

Таким чином, якщо митні органи, приймаючи вантажні митні декларації та пропускаючи товар на митну територію України, погоджувалися з відомостями щодо звільнення позивача від сплати ПДВ, чи з кодом товарної номенклатури, зазначеної імпортером, то відповідно до п. 10.3 ст. 10 Закону № 168/97-ВР та підпункту 4.2.1 п. 4.2 ст. 4 Закону № 2181-III Митниця не має правових підстав для прийняття податкових повідомлень-рішень про нарахування податкових зобов'язань у зв'язку з помилковим визначенням коду товарної номенклатури, зокрема, з посиланням на результати камеральної перевірки та на положення

* Витяг з узагальнення до друку підготовлено суддею Верховного Суду України **М.Б. ГУСАКОМ**, науковим консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України **О.Г. ЛИТВИШКО** та головним консультантом цього управління **Н.В. МАРХАЙ**.

підпункту «в» підпункту 4.2.2 п. 4.2 ст. 4 Закону № 2181-III, дія якого не поширюється на митні органи.

3. Якщо під час проходження митного оформлення (контролю) відділ номенклатури Митниці прийняв рішення, в якому визначив інший код імпортованого товару, ніж зазначений в експортній митній декларації країни-відправника, суди повинні виходити з того, що ст. 313 Митного кодексу України (далі — МК) передбачено, що класифікацію товарів, тобто віднесення їх до зазначених в УКТЗЕД класифікаційних групвань, покладено на митні органи, рішення яких із цього питання є обов'язковими для підприємств і громадян.

Таким чином, рішення митних органів про визначення коду імпортованого товару і відмову в його пропуску на митну територію України за кодом, який зазначено, зокрема імпортером, породжує для останнього певні правові наслідки та є обов'язковим. Однак така обов'язковість не є перешкодою для оскарження такого рішення митних органів до адміністративного суду.

4. Вирішуючи справи щодо митного оформлення товарів з застосуванням вексельної форми розрахунків та встановленої ст. 63 Закону від 28 грудня 2007 р. № 107-VI «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (далі — Закон № 107-VI) заборони на надання відстрочок зі сплати податків, слід виходити з того, що податковий вексель на відстрочення сплати податкового зобов'язання з ПДВ видається платником податку при імпортуванні товарів на митну територію України за власним бажанням, а відстрочення податкових зобов'язань платника податку надається відповідним органом державної влади за наявності відповідних підстав. Таким чином, врегульоване ст. 14 Закону № 2181-III та заборонене на 2008 р. ст. 63 Закону № 107-VI надання відстрочок зі сплати податкових зобов'язань суб'єктам господарювання за податками, зборами (обов'язковими платежами) та право платників податку при імпортуванні товарів на митну територію України надавати органам митного контролю податковий вексель на суму податкового зобов'язання, передбачене п. 11.5 ст. 11 Закону № 168/97-ВР, мають різну правову природу та сутність. У першому випадку вольову дію здійснює відповідний контролюючий орган,

а в другому — платник податків самостійно виконує вексель, тобто здійснює вольову дію.

Слід зазначити, що способом захисту у випадку, коли митні органи відмовляються здійснити митне оформлення товару, зокрема, за кодом Товарної номенклатури, який вказав власник (декларант) товару, чи з наданням податкових векселів, має бути не визнання нечинними (недійсними) карток відмови у прийнятті митної декларації, митного оформлення чи пропуску товарів і транспортних засобів через митний кордон України, а визнання протиправним (незаконним) такого рішення — відмови.

5. У справах щодо обґрунтованості застосування декларантом митного режиму тимчасового ввезення (вивезення) при виявленні декларованого товару в іншому митному режимі, судам необхідно враховувати, що митний режим тимчасового ввезення передбачено лише для іноземних товарів, товарів (транспортних засобів), власниками яких є нерезиденти. При цьому для того, щоб можна було скористатися правами на пільги, що надаються, товари, які ввозяться з частковим звільненням від сплати податків, повинні належати особі, яка зареєстрована або постійно проживає за межами території тимчасового ввезення товарів. Питання про тимчасове ввезення (вивезення) товарів врегульовано Конвенцією про тимчасове ввезення від 26 червня 1990 р. (набула чинності 22 вересня 2004 р.), гл. 34 МК, Законом від 13 вересня 2001 р. № 2681-III «Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України».

6. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 17 Кодексу адміністративного судочинства України компетенція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові спори щодо провадження у справах про порушення митних правил, за які передбачено адміністративну відповідальність, накладення адміністративних стягнень за порушення митних правил, а також оскарження постанов судді (суду) у справі про порушення митних правил. Судове провадження таких категорій справ здійснюється в порядку, передбаченому МК та Кодексом України про адміністративні правопорушення, і не належать до компетенції адміністративних судів.

Звіт Верховного Суду України про використання коштів державного бюджету України за 2009 р. *

Найменування видатків	Код економічної класифікації видатків	Затверджено кошторисом на 2009 р. з урахуванням змін, грн	Надійшло коштів за звітний період, грн	Касові видатки, грн	Недофінансовані видатки, грн	Кредиторська заборгованість станом на 01.01.2010, грн
Видатки споживання (поточні)	1000	114 308 300,00	110 126 252,00	109 024 810,72	4 105 495,00	3 993 750,35
Видатки на товари та послуги	1100	76 372 100,00	75 647 347,00	75 256 117,16	648 200,00	536 457,97
Оплата праці працівників бюджетних установ	1110	56 834 300,00	56 834 300,00	56 819 967,08	0,00	0,00
Заробітна плата	1111	56 146 900,00	56 146 900,00	56 143 368,83	0,00	
Грошове утримання військовослужбовців	1112	687 400,00	687 400,00	676 598,25	0,00	
Нарахування на заробітну плату	1120	15 858 900,00	15 858 900,00	15 521 843,63	0,00	
Придбання предметів постачання і матеріалів, оплата послуг та інші видатки	1130	2 205 600,00	1 600 100,00	1 568 512,24	605 500,00	462 461,77
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	1131	622 000,00	356 600,00	356 600,00	265 400,00	232 740,19
М'який інвентар та обмундирування	1134	10 400,00	3 300,00	3 300,00	7 100,00	7 098,60
Оренда та експлуатаційні послуги	1136	400,00	0,00	0,00	400,00	
Поточний ремонт обладнання, інвентарю, будівель та технічне обслуговування обладнання	1137	177 300,00	119 400,00	119 400,00	57 900,00	32 847,06
Послуги зв'язку	1138	730 800,00	682 800,00	651 212,24	48 000,00	15 647,07
Оплата інших послуг та інші видатки	1139	664 700,00	438 000,00	438 000,00	226 700,00	174 128,85
Видатки на відрядження	1140	200 000,00	157 300,00	149 076,01	42 700,00	
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	1160	1 160 000,00	1 160 000,00	1 159 971,20	0,00	0,00
Оплата теплопостачання	1161	485 900,00	485 900,00	485 900,00	0,00	
Оплата водопостачання і водовідведення	1162	28 100,00	28 100,00	28 100,00	0,00	
Оплата електроенергії	1163	591 400,00	591 400,00	591 400,00	0,00	
Оплата інших комунальних послуг	1165	54 600,00	54 600,00	54 571,20	0,00	
Дослідження і розробки, державні програми	1170	113 300,00	36 747,00	36 747,00	76 553,00	73 996,20
Окремі заходи з реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку (підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату ВСУ)	1172	113 300,00	36 747,00	36 747,00	76 553,00	73 996,20
Субсидії і поточні трансферти	1300	37 936 200,00	34 478 905,00	33 768 693,56	3 457 295,00	3 457 292,38
Субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям)	1310	18 205 500,00	14 748 205,00	14 748 205,00	3 457 295,00	3 457 292,38
Поточні трансферти населенню	1340	19 730 700,00	19 730 700,00	19 020 488,56	0,00	0,00
Виплата пенсій і допомоги	1341	18 907 900,00	18 907 900,00	18 230 109,83	0,00	
Інші поточні трансферти населенню	1343	822 800,00	822 800,00	790 378,73	0,00	
Капітальні видатки	2000	478 500,00	29 500,00	29 500,00	449 000,00	448 970,90
Придбання основного капіталу	2100	78 500,00	29 500,00	29 500,00	49 000,00	48 971,00
Придбання обладнання і предметів довгострокового користування	2110	78 500,00	29 500,00	29 500,00	49 000,00	48 971,00
Придбання землі і нематеріальних активів (придбання програм та ліцензій)	2300	400 000,00	0,00	0,00	400 000,00	399 999,90
ВСЬОГО		114 786 800,00	110 155 752,00	109 054 310,72	4 554 495,00	4 442 721,25

* На виконання ч. 3 п. 4 ст. 28 Бюджетного кодексу України Верховний Суд України як головний розпорядник бюджетних коштів надає інформацію про витрачання коштів загального фонду державного бюджету в розрізі економічної класифікації видатків.

М.І. Сірий,
старший науковий
співробітник Інституту
держави і права
ім. В.М. Корецького
НАН України,
кандидат юридичних наук

Summary

The author studies peculiarities of cassation function as the highest one in the hierarchy of judicial functions and in view of historical process of formation of the institute of cassation in judicial systems of European countries and legal nature of this institute, makes a conclusion that the Supreme Court of Ukraine is one and only cassation instance

Касація — основна функція Верховного Суду України

Інститут касації в його класичному розумінні притаманний правовим системам континентального права, у яких домінуючим джерелом права є нормативні акти, що приймаються вищим законодавчим органом на основі політичної більшості (сталої чи ситуативної). Законодавчий механізм допускає високий рівень політичної доцільності і, як наслідок, нормативні акти не завжди є досконалими, не завжди належним чином відображають соціально-правові реалії соціального буття. При застосуванні законодавчих норм на практиці об'єктивно виникають труднощі з їх правильним та однаковим тлумаченням. Якщо такі труднощі вчасно не подолати, то це суттєво перешкоджатиме стабільному розвитку права, збалансованому функціонуванню правової системи країни¹.

Саме з огляду на зазначені причини у XVIII—XIX ст. у період утвердження демократичних підвалин державності у країнах Європи були створені касаційні (верховні) суди (касаційні суди Франції, Італії, Бельгії, верховні суди Іспанії, Данії, Нідерландів тощо). У цей же час у Російській імперії після судової реформи 1864 р. роль єдиної касаційної інстанції для всіх судів без винятку почав виконувати Правительствующий Сенат.

Верховні (касаційні) суди створювалися у європейських країнах у той самий період, коли в них утверджувався парламентаризм. Важливо відзначити, що історичний процес формування в судових системах касації супроводжувався надзвичайно ґрунтовною політичною і юридичною дискусією про співвідношення законодавчої та касаційної функції у державі. Право у правовій системі фактично здійснює «кругообіг» на кшталт відомого кругообігу води у природі. А саме, спочатку законодавець приймає правові норми та «з одних рук випускає» їх у суспільне життя, а згодом ці норми, пройшовши апробацію в численних життєвих ситуаціях, повертаються в одні (але вже в інші) руки — «в руки» верховного (касаційного) суду на остаточну перевірку їх змісту. Таким чином, законодавча функція парламенту і касаційна функція верховного (касаційного) суду — це дві державні функції в єдиному механізмі національного права, що доповнюють одна одну. З огляду на це співвідношення у правовій системі унітарної держави може бути лише один законодавчий орган, а отже, має бути й лише один касаційний суд.

¹ Див.: С і р и й М. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє // Юридичний журнал. — 2003. — № 3. — С. 112.

В усіх сучасних демократичних країнах парламенти дуже уважно слідкують за рішеннями верховних (касаційних) судів і, враховуючи ці рішення, постійно корелюють законодавчі ініціативи. Федеральний конституційний суд Німеччини в одному з рішень дійшов висновку, що функція права — справедливо вирішити проблему, не тільки спрямовує законодавчу діяльність, а й стає критерієм перевірки того, чи не потребує чинний закон уточнення².

За умови існування в судовій системі спеціалізованих судів різне тлумачення закону зростає «в арифметичній прогресії». Кожна ланка спеціалізованих судів відображає не загальносуспільні політико-правові та соціально-економічні інтереси, а виключно інтереси «свого» суспільного спектра

Правова природа касації «не лежить на поверхні», не виводиться з текстуального тлумачення змісту певних правових норм, зокрема положень закону про судоустрій або процесуальних кодексів. Вона знаходиться у «пластах» загального розуміння права, побудови правової системи та механізмів правореалізації.

Передусім, природа касації виявляється в основному завданні суду — правильно та справедливо вирішити правовий спір. А це завдання не з легких. В усіх країнах, в усіх правових системах суди нижчого рівня допускають чимало юридичних та фактичних помилок. Причинами цього є: складність і запутаність окремих життєвих обставин, проблеми, пов'язані з недостатньою кваліфікацією правників, відстороненість населення від діяльності органів правосуддя, існування фактів підробки документів, залякування та підкупу свідків, експертів, фальсифікації доказів тощо. Зазначені об'єктивні та суб'єктивні причини є традиційним «продуктом» соціального буття. Окрім цього, на шляху до справедливого суду стоять і згадані вище «продукти розвитку права», а саме — недосконалість законодавства та неоднакове його тлумачення. Якщо перша сукупність причин допущення судових помилок повинна долатися засобами апеляції, то друга — це, головним чином, сфера дії касації.

Очевидно, що доволі складно справедливо вирішувати спір у суді, коли норми одного закону прямо суперечать нормам іншого. В умовах нестабільної політичної системи та перманентної кризи парламентаризму законодавство, як правило, перенасичується такими суперечностями. Як наслідок, суди за схожих фактичних обставин приймають різні, інколи протилежні рішення у справах.

Різне тлумачення закону є «традиційною» проблемою правозастосування. За будь-яких умов розвитку правової системи вирішення цієї проблеми актуальне, адже має прямий зв'язок з постійним розвитком права та правової думки. Але необхідно зробити застереження, що її вирішення істотно ускладнюється в умовах конкуренції правових принципів, коли законодавець разом із принципами демократичного, правового, ринкового та відкритого суспільства застосовує принципи, наприклад, соціалістичного права. Ускладнюється тлумачення правових норм і тоді, коли правова доктрина переповнена суперечливою аргументацією. Через це судді, прагнучи надати у рішеннях найкраще пояснення тій чи іншій правовій нормі, можуть, спираючись на різну аргументацію, неоднаково її тлумачити.

За умови існуванні в судовій системі спеціалізованих судів різне тлумачення закону зростає «в арифметичній прогресії». Кожна ланка спеціалізованих судів відображає не загальносуспільні політико-правові та соціально-економічні інтереси, а виключно інтереси «свого» суспільного спектра. Й саме під впливом цих вузькоспрямованих інтересів прагне завжди «по-особливому» тлумачити закон.

Для подолання невизначеності у праві та забезпечення однакового застосування правових норм усіма без винятку судами країни й утворюється верховний суд як єдина касаційна інстанція, як суд, що своїми рішеннями утверджує єдину для всіх інших судів нижчого рівня логіку застосування правових норм та розгляду відповідних категорій справ

Таким чином, унаслідок недосконалості законодавства та неоднакового його тлумачення в судовій системі об'єктивно виникає конкуренція судових рішень, що завжди може перерости в глобальну проблему невизначеності у праві. Саме для її подолання та забезпечення однакового застосування правових норм усіма без винятку судами країни й утворюється верховний суд як єдина касаційна інстанція, як суд, що своїми рішеннями утверджує єдину для всіх інших судів нижчого рівня логіку застосування правових норм, єдину логіку розгляду відповідних категорій справ. У юридичній літературі справедливо відзначається, що стабільність відповідного тлумачення правових норм у судовій практиці прямо залежить від позиції касаційного суду, оскільки «...рішення нижчої судової інстанції не створює настільки обґрунтованого сподівання на прийняття в майбутньому ідентичного рішення...»³.

² Див.: Циппеліус Р. Юридична методологія. — К., 2004. — С. 24.

³ Там само. — С. 120.

Очевидно, що питання касації пов'язано з основами судоустрою. Більшість сучасних правових механізмів є складними соціальними конструкціями. Зокрема, нинішнє суспільство неможливо уявити без розгалуженої системи судових установ. Зрозуміло, що між окремими судами в цій системі має існувати ієрархія, тобто розрізнення судів за ознакою «вищий» або «нижчий». Ця ієрархія вибудовується з об'єктивної потреби у виконанні трьох основних функцій правосуддя: розгляду правового спору по суті (перша інстанція), перегляду справи як з фактичного, так і юридичного боку (апеляція), остаточного перегляду справи виключно з юридичної точки зору (касація). Саме з огляду на ці функції й визначається найбільш поширена у світовій практиці триланкова структура судової системи.

В Україні як демократичній державі повноваження на здійснення судової влади Верховному Суду України надано не парламентом, а саме Конституцією. Тому позбавлення Пленуму Верховного Суду України повноважень здійснювати правосуддя і передача повноважень на здійснення касації у будь-якому вигляді судам нижчого рівня не відповідають змісту Основного Закону

Щодо ролі найвищого суду в країні, то слід сказати, що остаточний перегляд справи виключно з юридичного боку має три основні модифікації: це, найперше, згадана касація (Франція, Італія, Бельгія та ін.), ревізія (Німеччина), повторна апеляція (США, Англія). Усі ці модифікації хоч і мають свої особливості, проте створені з однією метою — забезпечити єдність судової практики, тобто однакове застосування всіма без винятку судами правових норм шляхом остаточного перегляду справи виключно з юридичного боку в найвищому суді країни.

Якщо до судової системи разом із загальними судами також входять підсистеми спеціалізованих чи мирових судів, між якими об'єктивно виникають спори про підсудність, то додатковим завданням єдиної касаційної інстанції — верховного суду країни — є забезпечення єдиної логіки застосування правил підсудності, щоб громадяни чітко розуміли, в якому випадку до якого суду слід звертатися.

Екстраполяція викладеного вище на сучасну систему судоустрою в Україні не повною мірою текстуально підтверджується у законодавстві, а тому деякі аспекти цієї проблеми потребують детального аналізу. Так, зокрема, виникає питання, чи можна стверджувати, що згідно з визначенням у ч. 2 ст. 125 Конституції України Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції він за своїм консти-

туційним статусом є судом повної та остаточної касації? Відповідь знаходимо насамперед у ст. 6 Конституції, яка визначає базовий принцип усієї правової системи — принцип розподілу влади.

В усіх без винятку демократичних країнах світу роль конституції полягає у визнанні розподілу влади як принципу її організації та обов'язкової умови для панування в суспільстві свободи, а також визначенні характеру відносин між державою та особою. Визнати розподіл влади означає безпосередньо в конституції ствердити, що вся законодавча влада належить парламенту, вся виконавча — уряду (в сучасному українському варіанті — уряду та президенту), а вся судова влада — судам на чолі з верховним (касаційним) судом країни. При цьому щодо судової влади у конституціях одних демократичних країн прямо визначено, що вона належить верховному суду країни (як у США), у конституціях інших країн може не міститися такої норми, але аксіоматичним вважається, що верховний суд країни тому і є за своїм призначенням верховним, що він вищий від усіх інших судів, відповідно, має повноваження відмінити або змінити рішення будь-якого суду в країні. Це означає, що саме верховний суд певної держави наділений усією повнотою судової влади, є судом повної та остаточної касації.

Важливо наголосити, що в Україні як демократичній державі повноваження на здійснення судової влади Верховному Суду України надано не парламентом, а саме Конституцією. Тому, між іншим, і позбавлення Пленуму Верховного Суду України повноважень здійснювати правосуддя, і передача повноважень на здійснення касації в будь-якому вигляді судам нижчого рівня (зокрема, Вищому господарському та Вищому адміністративному) не відповідають змісту Основного Закону.

З теоретичної точки зору за жодних обставин вищий спеціалізований суд для жодної сукупності судів не може бути повною та остаточною касаційною інстанцією

За компромісного політичного підходу в Україні сталося так, що вищі спеціалізовані суди (вищі господарський та адміністративний) були наділені окремими елементами, притаманними касаційній інстанції. На сьогодні це так. Але з теоретичної точки зору за жодних обставин вищий спеціалізований суд для жодної сукупності судів не може бути повною та остаточною касаційною інстанцією.

Звернімося до національного історичного досвіду функціонування інституту касації. Усім відомо, що в Російській імперії існувала система комерційних судів (тобто спеціалізованих стосовно системи

загальних судів). Касаційною інстанцією для цих спеціалізованих судів був Правительствующий Сенат (а саме, його 4-й департамент). Тобто жоден комерційний суд дореволюційної Росії не був наділений касаційними повноваженнями. І це цілком обґрунтовано.

Нерідко в дискусіях про касацію згадуються ч. 3 ст. 125 Конституції, в якій зазначено: «вищими судовими органами спеціалізованих судів є вищі суди». Про що свідчить це конституційне положення? Звісно, лише про те, що всі інші спеціалізовані суди стосовно вищих є судами нижчого рівня. Відповідно, вищий спеціалізований суд має компетенцію відмінити та змінювати рішення нижчестоящих спеціалізованих судів. Про касаційний статус вищого спеціалізованого суду в цій нормі жодним чином не йдеться. У деяких європейських країнах територіальні суди, що виконують функції суду першої інстанції або апеляційної, називаються вищими, але при цьому ніхто не пропонує перетворювати їх у касаційні суди.

Гарантований ст. 8 Конституції принцип верховенства права з очевидністю встановлює, що заради визначеності у праві лише один найвищий суд має виконувати функцію повної та остаточної касації. Що ж стосується розподілу повноважень між Верховним Судом України та вищими спеціалізованими судами, то і тут все просто: всі суди країни є нижчестоящими стосовно Верховного Суду України.

У мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2010 р. № 8-рп/2010 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України, цілком вірно зазначено, що «наявність двох касаційних інстанцій для перевірки рішень спеціалізованих судів не відповідає засадам правової визначеності». Із цієї тези з огляду на правову природу касації та правила логіки можна зробити лише один висновок про те, що в унітарній державі, якою є Україна, має існувати лише одна касаційна інстанція, єдина для всіх судів без винятку⁴.

З 1991 по 2001 рр. Україна пройшла тяжкий шлях до об'єднання в єдину судову систему. Як відомо, згідно з п. 12 перехідних положень Конституції система арбітражних судів на чолі з Вищим арбітражним судом України у червні–липні 2001 р. була приєднана до системи судів загальної юрисдикції. Згодом відбулося формування системи адміністративних судів. Диференціація процесу-

альної форми та форм захисту права в суді, безперечно, має викликати схвалення, але, на жаль, утвердження нових складових судової системи України інколи супроводжується прагненням розпорозити касацію по різних вищих судах і тим самим знову поділити судову систему на відокремлені, майже не пов'язані між собою фрагменти. Доцільно згадати слова видатного юриста XIX ст., одного з найкращих фахівців у питаннях організації судової системи та побудови порядку судочинства І.Я. Фойницького: «...континентальні держави ... можуть досягти об'єднання судової влади, а отже, і забезпечення їй зовнішньої самостійності підпорядкуванням усіх судових справ вищому касаційному нагляду одного суду. Будь-яке коливання такого об'єднання призводить до роздрібнювання судової влади та її слабкості»⁵.

Утвердження нових складових судової системи України інколи супроводжується прагненням розпорозити касацію по різних вищих судах і тим самим знову поділити судову систему на відокремлені, майже не пов'язані між собою фрагменти

Певне змістове навантаження визначення касації розкривається і в положенні п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції щодо «забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом». Насамперед, щодо обмеження у праві на апеляцію і касацію. У світовій практиці з огляду на малозначність і з метою економії ресурсів допускається обмеження права на апеляцію для цивільних справ з невеликою ціною позову. Щодо кримінальних справ, то це обмеження чітко передбачено ч. 2 ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У свою чергу, право на касаційне оскарження не повинно мати зайвих формальних обмежень.

У статті 55 Конституції закріплено право особи на судовий захист. Як відомо, конституційний принцип забезпечення доступу до правосуддя означає доступ як до першої, так і до останньої судової інстанції, тобто доступ до всіх судів без винятку, доступ без будь-яких зайвих формальних перешкод. Таким чином, закріплене у цій статті право передбачає, зокрема, право кожної особи звернутися до найвищої судової інстанції для визначення правильності застосування у його судовій справі матеріальної чи процесуальної норми, тобто звернутися з касаційною скаргою до Верховного Суду України.

Доцільно також наголосити, що «забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення

⁴ Див.: С і р и й М. Касація. Чиє слово останнє? // Дзеркало тижня. — 2010. — 3—9 квітня.

⁵ Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т. — СПб., 1996. — Т. 1. — С. 159 (Переклад автора).

суду, крім випадків, встановлених законом» — це не принцип права, а лише фрагмент конституційного принципу забезпечення кожному доступу до правосуддя, що включає доступ до всіх судів (першої, другої інстанцій та касації).

Чи означає наведене вище конституційне положення, що законодавством може бути передбачене лише одноразове касаційне оскарження та, відповідно, одноразовий перегляд рішення суду?

Враховуючи національний історичний і світовий досвід, теоретичні основи організації та функціонування судових систем, слід зазначити, що, наприклад, у касаційних судах Франції, Італії, Бельгії тощо звичайною практикою є слухання тієї самої справи кілька разів. Касаційний суд Франції складається з п'яти палат з цивільних справ (включаючи палати з торгових та фінансових справ, палату з соціальних питань) та кримінальної палати; Касаційний суд Італії складається з трьох палат із цивільних справ, однієї з трудових та шести палат з кримінальних справ, Касаційний суд Бельгії складається із трьох палат (кримінальної, трудової, цивільної та комерційної) і т. ін. У касаційних судах цих країн, а також будь-якої європейської держави справи спочатку слухаються найменшим складом суддів (3—5 суддів). Потім, якщо скажник доведе, що його право не здобуло належного захисту, справа вже повторно буде слухатися судовою палатою в повному складі або на об'єднаному засіданні кількох палат. Якщо правове питання в судовій справі має важливе значення для всієї правової системи країни, то така справа надалі може бути розглянута всім Касаційним судом у повному складі на пленарному засіданні.

Таким чином, касаційний перегляд не є і технологічно не може бути одноразовим. Про жодну одноразовість касаційного перегляду не йдеться ані в Конституції, ані в жодному міжнародно-правовому акті. Одноразовість касаційного оскарження та касаційного перегляду рішення суду не має методологічного обґрунтування, не має аналогу ні в теорії права, ні у світовій практиці.

Чи можуть законом бути передбачені інші форми оскарження та перегляду рішень судів, які у процесуальній формі є вищими за касацію? У цьому випадку йдеться, наприклад, про перегляд справ за винятковими обставинами, що нині встановлено в процесуальному законодавстві України. Ні в теорії права, ні у світовій практиці немає такого порядку перегляду судових рішень, як перегляд справ за винятковими обставинами, який би був вищий за касацію. Сучасна українська модель зазначеного перегляду є доволі суперечливою. Вона прямо протирічить основам процесуальної

форми, оскільки передбачає перегляд з підстав, які перебувають за межами самої судової справи, що переглядається. Згідно з аксіомою процесуальної форми усі підстави для перегляду судової справи випливають із самої справи, відповідно, не може бути підстав для перегляду справ, які перебувають поза її межами.

Немає як теоретичних, так і конституційних підстав для того, щоб встановлювати якісь форми оскарження та перегляду рішень судів — вищі ніж касаційне оскарження. Таких конституційних підстав у Конституції немає і бути не може. Верховний Суд України є касаційною інстанцією ще й тому, що функція касації — це найвища функція в ієрархії судових функцій. Вище касаційної функції жодних інших судових функцій не може бути за визначенням.

Ні в теорії права, ні у світовій практиці немає такого порядку перегляду судових рішень, як перегляд справ за винятковими обставинами, який би був вищий за касацію. Сучасна українська модель зазначеного перегляду прямо протирічить основам процесуальної форми, оскільки передбачає перегляд з підстав, які перебувають за межами самої судової справи, що переглядається

У сучасному італійському законодавстві про судоустрій дуже ёмко визначено, що Касаційний суд Італії забезпечує точне дотримання та однакове тлумачення закону, єдність національного права⁶.

Касаційна інстанція в повному розумінні цієї правової категорії — це судова інстанція, юрисдикція якої поширюється на всю систему національного права в цілому, і яка є вищою для всіх судів без винятку. Отже, не може називатися касаційною інстанцією орган чи установа, юрисдикція яких поширюється лише на частину національного права, зокрема, господарське право або ж законодавство про діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, про державну службу, вибори і т.п.

Важливо зазначити, що з методологічної точки зору касація не може здійснюватися за моделлю разового (для розгляду конкретних справ) «механічного» об'єднання трьох чи чотирьох різногалузевих вищих спеціалізованих касаційних судів. Верховний (касаційний) суд країни — це суд, що здійснює касаційну функцію на основі саме загальноправової методології, загальних принципів права, правових положень і підходів, що є базовими для правової системи в цілому. Основу ж будь-якої відомчої спеціалізації складають не загальноправові, а галузеві принципи, методи та підходи у пра-

⁶ Див.: Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. А.Я. Сухарев. 2-е изд. изм. и доп. — М., 2001. — С. 284.

ворозумінні та правозастосуванні. Загальновідомо, що «механічна» сума галузевих принципів за жодних обставин не дає у підсумку визначення загальноправових принципів, «механічна» сума методологічних основ окремих галузей права не формує загальноправову методологію.

У разі запровадження трьох чи чотирьох відокремлених касаційних судів уся судова практика перетвориться на суцільний хаос. Під впливом окремих політичних та соціально-економічних інтересів кожна касаційна інстанція буде формувати власні, окремі від інших складових судової системи правові позиції та підходи у правозастосуванні, масовими стануть конфлікти з питань визначення підсудності. Окрім того, постійна «війна» між окремими судовими юрисдикціями не тільки буде блокувати судову систему, вона об'єктивно негативно впливатиме на законодавчий процес та призведе до розбалансування основи правової системи країни.

Для розвитку права цінність касації полягає не стільки в тому, що вищий суд відмінює рішення суду нижчого рівня, постановлене з порушенням закону. Основна її цінність вимірюється якістю касаційних тлумачень спірних норм права.

Правильне упорядкування касаційної інстанції в Україні — це піднесення на належний рівень авторитету, ролі й значення судового тлумачення як елементу правозастосування, забезпечення єдності судової системи та узгодженості судової практики, стабільності рішень судів нижчого рівня і справедливості правосуддя в цілому. І головне — це здійснення повноцінного переходу від радянської моделі судової системи до ідеології функціонування судової системи демократичного зразка.

Класичний постулат побудови демократичного правопорядку полягає в тому, що в системі національного права унітарної держави може існувати лише одна судова установа з повним набором ознак касаційної інстанції. Коротко сформулювати теорію судової касації можна одним реченням: верховний суд країни — касаційна інстанція.

Таким чином, визначивши Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, Конституція прямо визначила його статус як касаційної інстанції. Враховуючи, що касаційною в повному розумінні цього слова може бути лише одна судова інстанція, Верховний Суд України є єдиною касаційною інстанцією в Україні.

Рішення у кримінальних справах

(Закінчення. Початок ухвали див. на с. 25)

Таким чином, наявним у справі доказам апеляційний суд дав іншу оцінку, ніж суд першої інстанції, хоча безпосередньо доказів не досліджував. У своїй ухвалі апеляційний суд на порушення вимог ст. 377 КПК не зазначив, чому саме оцінка доказів суду першої інстанції є неправильною, чим спростовуються його висновки, які саме вимоги закону при розгляді справи чи ухваленні вироку суд порушив.

Крім того, розцінивши дії В. і А. як хуліганство, апеляційний суд з наведенням відповідних мотивів мав, зокрема, у своїй ухвалі зазначити, за якою з ознак, передбачених у ч. 1 ст. 296 КК, вчинені ними дії є кримінально караними. Однак суд цього не зробив, унаслідок чого формулювання обвинувачення, визнаного апеляційним судом доведеним, не узгоджується з чинним кримінальним законом.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України скасувала ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Харківської області від 4 вересня 2008 р. щодо В. і А., а справу направила на новий апеляційний розгляд.

В.Р. Мойсик,
суддя Верховного Суду
України у відставці,
народний депутат
України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Summary

The article examines issues of legal regulation of the institution of pardon under the laws of Ukraine and practical administration of pardon by the President of Ukraine. The author gives proposals as regards the development of legislative regulation of pardon, elimination of gaps and collisions in legal texts

Помилування як правовий інститут

Соціально-правовий феномен помилування як прояв милості держави та її керівника щодо людини, яка скоїла злочин, та дієвий стимул для виправлення осіб, які відбувають кримінальне покарання, відомий людству з давніх часів і на сьогодні вже є традиційним повноваженням глав держав у сфері реалізації судової влади.

Причому попри багатомісячний шлях цивілізаційного розвитку й державного становлення різних народів світу суть помилування як соціально-правового інституту залишалася фактично незмінною — прояв милосердя з боку держави до своїх підданих, які вчинили злочини будь-якої тяжкості.

Україна у своєму одвічному прагненні до державної незалежності пройшла доволі складний шлях, позначений драматичними, а нерідко й трагічними періодами, однак за часів становлення державності й створення національної законодавчої бази завжди проявляла такі генетично притаманні їй якості, як людинолюбство й милосердя. Свідченням цього є нормативно-правові документи, за якими надавалася можливість застосування помилування як індивідуального державно-владного веління у формі вибачення особи, яка скоїла злочин.

З огляду на це характерним є зміст ст. 7 Законів про тимчасовий державний устрій України, що були підписані 29 квітня 1918 р. Гетьманом всієї України П. Скоропадським та Отаманом Ради Міністрів М. Устимовичем. У розділі «Про Гетьманську владу» зазначено: «Гетьманові належить помилування засуджених, полегчення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари, а також складання казенних взимок і дарування милости в особистих випадках, коли цим не порушаються нічі охоронені законом інтереси і громадянські права»¹.

Як відомо, конституційно-правові напрацювання Гетьманату П. Скоропадського, Директорії на чолі з В. Винниченком, Української Народної Республіки не були реалізовані через поразку українського народу в боротьбі проти більшовицької агресії та встановлення в Україні радянської влади.

За період входження України до СРСР були прийняті Конституції УРСР в 1919, 1929, 1937 та 1978 рр. Незважаючи на ідеологічне спрямування й політичну заангажованість, які виключали можливість надання пріоритет-

¹ Конституційні акти України. 1917—1920. Невідомі конституції України. — К., 1992. — 272 с.

ності питанням забезпечення прав і свобод громадян, усі ці конституційні акти передбачали «помилування осіб, засуджених судами України», право на здійснення якого належало Президії Верховної Ради УРСР².

Попри багатомісячний шлях цивілізаційного розвитку й державного становлення різних народів світу, суть помилування як соціально-правового інституту залишалася фактично незмінною — прояв милосердя з боку держави до своїх підданих, які вчинили злочини будь-якої тяжкості

Після прийняття 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України № 55-ХІІ постало питання щодо заснування посади глави держави.

Зважаючи на це, Верховна Рада УРСР 5 липня 1991 р. ухвалила декілька законів і постанов, а саме: Закон № 1293-ХІІ «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» (далі — Закон № 1293-ХІІ), Закон № 1295-ХІІ «Про Президента Української РСР», Закон № 1297-ХІІ «Про вибори Президента Української РСР», Постанову № 1296-ХІІ «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про Президента Української РСР» та Постанову № 1299-ХІІ «Про вибори Президента Української РСР».

Цими нормативно-правовими актами фактично було не тільки започатковано, а й реалізовано ідею заснування в Україні президентської влади.

Логічним завершенням цього етапу стало прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. історичного документа — Акта проголошення незалежності України (Постанова № 1427-ХІІ), а 1 листопада того ж року — Декларації прав національностей України (№ 1771-ХІІ).

Серед інших змін і доповнень, внесених до Конституції УРСР 1978 р. згідно із Законом № 1293-ХІІ, була й гл. 12—1 «Президент України», у ст. 114—5 якої передбачено перелік повноважень Президента України, у тому числі його право здійснювати «помилування осіб, засуджених судами України» (п. 11).

Попри інтенсивність вжиття заходів законодавчого характеру, спрямованих на удосконалення Конституції УРСР 1978 р. шляхом приведення її у відповідність до принципів і положень зазначеної вище Декларації та Акта проголошення незалежності України, давалася взнаки відсутність нової демократичної Конституції України, оскільки її

прийняття дало б поштовх до здійснення економічних, політичних і державно-правових реформ, необхідних в умовах тодішньої економічної та політичної кризи.

Саме задля підготовки проекту нової Конституції було створено Конституційну комісію на чолі з Президентом України, яка розробила концепцію нового Основного Закону та його загальнометодологічні принципи, а також створила робочу групу, на яку й покладалася безпосередня підготовка тексту нової Конституції. Проте надалі конституційний процес було призупинено через політичне протистояння владних структур, соціальну напругу в суспільстві та його криміналізацію.

У такій ситуації український політикум змушений був шукати інші шляхи реформування державної влади на засадах чіткого розподілу функцій між законодавчою та виконавчою владою.

З цією метою Верховна Рада України 18 травня 1995 р. ухвалила Закон «Про державну владу і місце самоврядування в Україні», проте відхилила спрямований на реалізацію його положень Закон «Про застосування Закону України «Про державну владу і місце самоврядування в Україні» та зміни Конституції (Основного Закону) України у зв'язку з його прийняттям». Це унеможливило належне функціонування всього державного механізму як у центрі, так і на місцях, неминучим наслідком чого було подальше стримування проведення економічних реформ, зубожіння населення, загострення соціальних конфліктів.

Однак вихід із цієї політико-конституційної кризи все ж таки було знайдено. 8 червня 1995 р. Президент України як глава держави і глава виконавчої влади та Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган підписали Конституційний договір про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. Було погоджено, що такими засадами є заходи, визначені Законом «Про державну владу і місце самоврядування в Україні».

У ст. 24 розд. III «Президент України» цього Закону, де було конкретизовано повноваження глави держави, передбачалося, як і в Конституції 1978 р., право Президента здійснювати «помилування осіб, засуджених судами України». Тобто це повноваження Президента обмежувалося колом засуджених осіб.

Після прийняття 28 червня 1996 р. Верховною Радою України нової Конституції цю норму було змінено й викладено в такій редакції: «Президент України ... здійснює помилування» (ст. 106).

² Див., напр.: Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія Української Конституції. — К., 1993. — 187 с.; Українська радянська енциклопедія: в 15 т. — К., 1980. — Т. 5. — 560 с.; Політичний словник / За ред. В.К. Врублевського, В.М. Мазура, А.В. Мяливицького. 2-ге вид. — К., 1976. — 258 с.; Дубина К.К. История Украинской ССР: в 2 т. — К., 1969. — Т. 2. — К., 1969. — 836 с.; Таранов А.П. История Конституции Украинской Радянської Соціалістичної Республіки. — К., 1957. — 166 с.

Саме ця конституційна норма є чинною й на сьогодні, тому далі йтиметься лише про неї як таку, що надає Президенту України виключне право здійснювати помилування осіб, які вчинили злочини будь-якої тяжкості.

Помилування як спеціальний вид повного або часткового звільнення від покарання особи, яка вчинила злочин, здійснюється на підставі виданого Президентом відповідного указу.

Указ Президента про помилування — це персоналізований правовий документ, що видається стосовно індивідуально визначеної особи, яка вчинила злочин. Він не встановлює жодних умов для його застосування і є юридичною підставою для звільнення особи, яка вчинила злочин, від покарання чи заміни його більш м'яким.

Цей документ не є нормативним, він є актом застосування права лише в одному конкретному випадку і стосовно конкретної особи (осіб). Указ про помилування не скасовує і не змінює положень кримінального законодавства України, не декриміналізує якісь діяння. Він не скасовує і не змінює вироку суду в конкретній справі, не ставить під сумнів ні законність вироку, ні його обґрунтованість, лише полегшує долю особи, яка вчинила злочин, і є проявом гуманізму та милосердя до неї з боку держави та її глави.

Указ Президента про помилування — це персоналізований правовий документ, що видається стосовно індивідуально визначеної особи, яка вчинила злочин. Він не встановлює жодних умов для його застосування і є юридичною підставою для звільнення особи, яка вчинила злочин, від покарання чи заміни його більш м'яким

Як юридичний інститут помилування нормативно врегульовується на трьох основних рівнях: конституційному, законодавчому та підзаконному.

Виходячи із конституційного положення про те, що Президент здійснює помилування, інші галузі законодавства — кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого — відповідно до предметів свого регулювання тією чи іншою мірою пов'язані з цим інститутом.

Так, у ст. 87 «Помилування» розд. XII «Звільнення від покарання та його відбування» Кримінального кодексу України (далі — КК) зазначено, що помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи і що актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше 25 років.

У ст. 85 цього ж розділу, яка регламентує звільнення від покарання за актом про помилування, передбачено, що на його підставі засуджений може бути повністю або частково звільнений від осно-

вного і додаткового покарання, а також засудженому може бути замінено покарання або невідбута його частина більш м'яким покаранням. Акт про помилування як зазначена вище підстава згадується і у ст. 74 КК, що регламентує загальні питання звільнення від покарання та його відбування.

Крім того, у ст. 44 «Правові підстави та порядки звільнення від кримінальної відповідальності» розд. IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» КК також є посилання на акт про помилування, але як на підставу звільнення від кримінальної відповідальності ще не засудженої особи, яка вчинила злочин.

Спостерігається також певний правовий зв'язок інституту помилування з кримінально-процесуальним законодавством України. У п. 4 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК), що регламентує обставини, які виключають провадження в кримінальній справі, встановлено, що кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю у зв'язку з помилуванням окремих осіб.

А згідно з ч. 2 ст. 341 цього Кодексу, яка врегульовує порядок проголошення вироку, головуючий повинен роз'яснити підсудному, його законному представникові, а також потерпілому, цивільному позивачеві, цивільному відповідачеві та їх представникам зміст вироку, строки і порядок його оскарження та право подати клопотання про помилування.

У кримінально-виконавчому законодавстві України акт про помилування є, з одного боку, підставою для виконання і відбування покарання (ст. 4 Кримінально-виконавчого кодексу України), а з другого — підставою для звільнення від відбування покарання (ст. 152 зазначеного Кодексу).

Щодо підзаконних актів, спрямованих на реалізацію інституту помилування, основоположними документами у цій сфері правового регулювання є: Положення про здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 19 липня 2005 р. № 1118/2005 (далі — Положення); Інструкція про порядок подання до Секретаріату Президента України матеріалів з питань помилування та виконання указів Президента України про помилування, затверджена згідно з наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 16 травня 2006 р. № 93; Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань, затверджене відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10 червня 2009 р. № 587.

Слід зазначити, що чинне Положення є вже третім, прийнятим після проголошення державного суверенітету й незалежності України.

Перше, що мало назву Положення про порядок здійснення помилування осіб, засуджених судами України, було затверджене невдовзі після заснування поста Президента УРСР і внесення змін та доповнень до Конституції, згідно з якими функцію помилування передано до відання Президента. Водночас було утворено Комісію при Президентові України у питаннях помилування (далі — Комісія) та затверджено її склад згідно з Указом Президента України від 31 грудня 1991 р. № 22 «Про порядок здійснення помилування осіб, засуджених судами України».

Зазначене Положення втратило чинність у квітні 2000 р. після прийняття згідно з Указом Президента України від 12 квітня 2000 р. № 588/2000 другого аналогічного документа з дещо іншою назвою — Положення про порядок здійснення помилування, яке діяло до затвердження чинного на сьогодні Положення.

Положення про здійснення помилування, врегульовуючи практично всі матеріальні й процесуальні питання цього інституту, визначає насамперед види державно-владного вибачення особи, яка вчинила злочин

Що ж стосується Комісії як дорадчого органу, то вона утворювалася із затвердженням персонального складу або затверджувалася у новому персональному складі й окремими указами Президента України³. Так само окремими указами у її складі неодноразово здійснювалися зміни⁴.

Положення, врегульовуючи практично всі матеріальні й процесуальні питання цього інституту, визначає насамперед види державно-владного вибачення особи, яка вчинила злочин, а саме: заміну довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, який згідно з ч. 2 ст. 87 КК не може бути меншим, ніж 25 років позбавлення волі; повне або часткове звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; заміну покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням.

Процедура розгляду питання щодо помилування як найсуттєвіший етап реалізації інституту помилування за законодавством України розпочинається з подання відповідного клопотання, право на яке мають три категорії засуджених: засуджені судами України, які відбувають покарання або відбу-

ли основне покарання в Україні; засуджені судами іноземних держав і передані для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування; засуджені в Україні й передані для відбування покарання іноземним державам, якщо ці держави погодилися визнати й виконати прийняте в Україні рішення про помилування.

Крім зазначених осіб, клопотання про помилування можуть подати їхні захисники, батьки, дружини (чоловіки), діти, законні представники, а також громадські організації.

Ініціюючи початок процедури реалізації інституту помилування стосовно конкретної особи, слід зважати на те, що Положення встановлює певні обмеження й обумовленості залежно від набрання чи не набрання вироком законної сили, від категорії засуджених, їхніх попередніх судимостей та підстав звільнення від відбування покарання, поведінки в місцях позбавлення волі та терміну вже відбутого покарання.

Так, клопотання про помилування може бути подано лише після набрання вироком законної сили, а у разі, коли кримінальна справа розглядається в касаційному порядку, — після прийняття рішення Верховним Судом України.

Якщо особа, яку раніше було неодноразово (два і більше разів) засуджено за вчинення умисних злочинів або до якої раніше застосовувалися помилування, амністія, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання з випробуванням, до погашення чи зняття судимості знову вчинила умисний злочин, вона може бути помилувана лише у виняткових випадках.

Клопотання про помилування може бути подано лише після набрання вироком законної сили, а у разі, коли кримінальна справа розглядається в касаційному порядку, — після прийняття рішення Верховним Судом України

Якщо йдеться про засуджених, які не стали на шлях виправлення, відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, а також засуджених за особливо тяжкі злочини, які не відбули половини призначеного їм строку покарання, клопотання про помилування може бути задоволено лише за наявності обставин, що потребують особливо гуманного ставлення.

Якщо ж особу засуджено до довічного позбавлення волі, клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше 20 років призначеного покарання.

До клопотання про помилування додаються копії вироку (вироки), ухвал і постанов судів, які є підставою для відбування покарання засудженим, а також можуть долучатися характеристики, анкетні дані,

³ Див.: укази Президента України: від 9 грудня 1994 р. № 745/94 «Про Комісію при Президентові України у питаннях помилування»; від 6 грудня 1999 р. № 1532/99 «Про Комісію при Президентові України у питаннях помилування»; від 29 квітня 2005 р. № 731/2005 «Про новий склад Комісії при Президентові України у питаннях помилування».

⁴ Див.: укази Президента України: від 22 січня 1997 р. № 64/97 «Про зміни у складі Комісії при Президентові України у питаннях помилування»; від 5 листопада 1998 р. № 1215/98 «Про внесення змін до Указу Президента України від 9 грудня 1994 р. № 745»; від 28 грудня 2005 р. № 1868/2005 «Про зміни у складі Комісії при Президентові України у питаннях помилування»; від 15 вересня 2008 р. № 834/2008 «Про зміни у складі Комісії при Президентові України у питаннях помилування»; від 25 червня 2009 р. № 491/2009 «Про зміну у складі Комісії при Президентові України у питаннях помилування».

довідки про стан його здоров'я та близьких родичів, інші документи, що мають істотне значення для застосування помилування. Водночас відсутність вироків, рішень апеляційної чи касаційної інстанцій та інших відомостей щодо засудженого не є підставою для відмови у розгляді цього клопотання.

У клопотанні, що подається не засудженим, а іншими особами чи громадськими організаціями, необхідно зазначати прізвище, ім'я, по батькові та рік народження засудженого, коли, яким судом, за якою статтею (статтями) КК і на який строк покарання його засуджено, в якій установі відбуває покарання і які є обставини, що можуть розглядатися як виняткові чи такі, що потребують особливо гуманного ставлення.

Виходячи із принципу гуманізму, закон не обмежує коло осіб, до яких може бути застосовано помилування. Це можуть бути особи, засуджені до довічного позбавлення волі, неодноразово судимі та засуджені за вчинення будь-яких злочинів, у тому числі особливо тяжких

Клопотання про помилування, що подає засуджена особа через установу або інший орган виконання покарань, разом із копіями вироку, ухвал і постанов суду, характеристикою про поведінку і ставлення до праці із викладенням думки керівника цієї установи або органу, спостережної комісії, служби у справах неповнолітніх по суті клопотання, а також іншими документами і даними, що мають значення для розгляду питання про застосування помилування, надсилається тим же органом до Адміністрації Президента України.

Відповідно до Положення з метою забезпечення реалізації Президентом конституційних повноважень щодо помилування осіб, які скоїли злочини, опрацювання клопотань, підготовка матеріалів до розгляду та проектів указів Президента з питань помилування, здійснення контролю за виконанням указів, повідомлення осіб про результати розгляду їхніх клопотань щодо помилування та інші пов'язані із зазначеними функціями обов'язки покладено на Управління з питань помилування Адміністрації Президента України, що діє згідно з Указом Президента від 18 березня 2010 р. № 364/2010 (далі — Управління).

На виконання цих функцій та завдань Управління наділено досить широкими повноваженнями, насамперед правом витребування від суду, органів прокуратури, юстиції, внутрішніх справ, установ та органів, що виконують покарання, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування матеріалів, необхідних для розгляду клопотань про помилування, з'ясування їхньої думки про доцільність його застосування, а також правом доручати їм перевірку окремих питань. Крім цього, у випад-

ках, коли засуджений не перебуває під вартою, виконання вироку щодо нього може бути зупинено в установленому порядку до розгляду Управлінням клопотання про помилування.

Після надходження необхідних для розгляду матеріалів щодо помилування конкретної особи працівники Управління ознайомлюються з вироком та іншими судовими рішеннями, перевіряють наявність оскарження вироку в апеляційній чи касаційній інстанціях, аналізують та оцінюють інформацію, викладену в клопотанні, а також щодо особистості засудженого, його поведінки та ставлення до праці як у період до засудження, так і в період перебування в установах виконання покарань, опрацьовують характеристики, довідки про захворювання, з'ясовують питання про наявність неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо.

Виходячи із принципу гуманізму, закон не обмежує коло осіб, до яких може бути застосовано помилування. Це можуть бути особи, засуджені до довічного позбавлення волі, неодноразово судимі та засуджені за вчинення будь-яких злочинів, у тому числі особливо тяжких. Разом з тим Положення встановлює надійний бар'єр на шляху до безпідставного помилування осіб, засуджених за особливо тяжкі злочини, раніше неодноразово судимих та тих, що не стали на шлях виправлення.

Саме тому Управління відхиляє клопотання про помилування, що не підлягають задоволенню за обставин, передбачених Положенням. Про такі клопотання воно доповідає Комісії, а також повідомляє про відмову заявникам із зазначенням мотивів прийнятого рішення.

Крім обставин, безпосередньо передбачених у Положенні, підставами для відхилення клопотань про помилування можуть бути: антигромадський спосіб життя особи до засудження; наявність кількох судимостей, незалежно від їх зняття чи погашення; активна участь у підготовці та вчиненні злочину; значна кількість епізодів скоєних злочинів; настання тяжких наслідків від злочину; великі чи особливо великі розміри заподіяної шкоди; неналежна поведінка під час відбування покарання; негативна думка щодо можливості помилування засудженого як адміністрації установи (органу, інспекції) за місцем його відбування покарання, так і органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, на території яких до засудження проживала особа.

Також відхиляється клопотання про помилування тих засуджених, на яких поширюється дія чинного на той час закону про амністію або які можуть бути в період підготовки та розгляду матеріа-

лів про помилування звільнені судом від відбування покарання умовно-достроково, або яким може бути замінено невідбуту частину покарання більш м'яким покаранням.

За наявності необхідних підстав підготовленим Управлінням матеріали разом із клопотаннями про помилування, а також матеріали за зверненнями народних депутатів України формуються в окремі справи стосовно конкретних засуджених і вносяться на розгляд Комісії.

Ретельно вивчаючи матеріали кожної такої справи, Комісія з'ясовує передусім наявність або відсутність виняткових обставин чи таких, що потребують особливо гуманного ставлення. Слід зауважити, що ні Положення, ні будь-який інший нормативний акт не містять їх конкретного переліку. Питання щодо їх наявності чи відсутності вирішуються в кожному окремому випадку. Причому в різних ситуаціях аналогічні обставини можуть бути визнані як винятковими, так і такими, що потребують особливо гуманного ставлення. До них, як правило, належать: вчинення злочину неповнолітнім чи особою похилого віку або внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; наявність особливих заслуг засудженого перед суспільством чи державою; активне сприяння розкриттю злочину; усунення заподіяної шкоди; тяжке захворювання засудженого або його близьких родичів; наявність у засудженого кількох неповнолітніх дітей, похилого віку батьків; відсутність відповідної опіки над малолітніми дітьми чи престарілими батьками засудженого; виникнення тяжкого матеріального стану сім'ї засудженого внаслідок стихійного лиха тощо. Наявність або відсутність таких факторів встановлюється стосовно всіх засуджених осіб, які претендують на помилування, а не тільки тих, хто може бути помилуваним виключно за наявності виняткових обставин чи таких, що потребують особливо гуманного ставлення.

До того ж Комісія обов'язково враховує характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, інформацію щодо особистості засудженого, його поведінки та ставлення до суспільно-корисної праці, наявність родини та неповнолітніх дітей, батьків похилого віку, строк відбутого покарання, думку адміністрацій установ виконання покарань, місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій стосовно доцільності помилування.

Для того, щоб рішення Комісії було всебічно виваженим і правильним, беруться до уваги й інші обставини, що мають істотне значення для застосування помилування, насамперед конкретні обставини, за яких було скоєно злочин, та мотиви його вчинення.

Практика роботи Комісії свідчить, що такий підхід є найбільш продуктивним, оскільки дає можливість виявляти суттєві відмінності в ситуаціях скоєння злочинів, які формально кваліфіковані за однією і тією ж статтею КК, та правильно оцінювати наявність і ступінь криміногенності осіб, засуджених за зовнішньо схожі злочини.

Відхилення клопотання про помилування не позбавляє заявника права на його повторне подання, але лише за умов усунення мотивів відмови, викладених у повідомленні Управління, чи настання обставин, що можуть розглядатися як виняткові або такі, що потребують особливо гуманного ставлення

За результатами розгляду клопотань про помилування і матеріалів, підготовлених Управлінням, Комісія формулює пропозиції про застосування помилування, які вносить Президенту разом з узагальненими довідками щодо засуджених та підготовленим проектом указу про помилування.

Про клопотання, підстав для задоволення яких Комісія не знайшла, Управління доповідає Президенту, а також інформує заявників.

Глава держави, розглянувши внесені пропозиції Комісії, приймає рішення про помилування засуджених, яке оформляється указом. Слід зазначити, що відхилення клопотання про помилування не позбавляє заявника права на його повторне подання, але лише за умов усунення мотивів відмови, викладених у повідомленні Управління, чи настання обставин, що можуть розглядатися як виняткові або такі, що потребують особливо гуманного ставлення.

Водночас у разі відхилення Комісією клопотання про помилування повторне клопотання щодо особи, засудженої за особливо тяжкий злочин, за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, Управління може внести на розгляд Комісії не раніш як через рік, а щодо особи, засудженої за інші злочини, — не раніш як через шість місяців із часу відхилення попереднього клопотання. Повторне звернення, що надійшло до закінчення цих строків, повертається заявнику з відповідним роз'ясненням.

Після видання Президентом указу про помилування настає завершальний етап реалізації цього правового інституту щодо індивідуально визначених засуджених осіб — указ надсилається для виконання відповідним державним установам: Державному департаменту України з питань виконання покарань — щодо осіб, які відбувають покарання в установах виконання покарань; відповідним судам — щодо осіб, які не відбувають покарання або засуджені до інших покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також які звільняються від додаткових покарань; Міністер-

ству оборони України — щодо осіб, засуджених до тримання в дисциплінарному батальйоні військово-службовців або до службових обмежень для військово-вслужбовців.

Всі укази про помилування надсилаються також Міністерству внутрішніх справ України до відома та іншим державним органам — для забезпечення соціальної адаптації осіб, які відбули покарання.

Державні інституції, на які покладено виконання указів Президента про помилування засуджених, зобов'язані про їх виконання повідомити Адміністрацію Президента України, відповідне Управління якої здійснює контроль за реалізацією цих указів.

За період, який минув після заснування в Україні президентської влади та передачі главі держави повноважень щодо прощення осіб, які скоїли злочини будь-якої тяжкості, склалася ефективна система реалізації Президентом свого виключного права на помилування

Завдяки чітко визначеному в національному законодавстві механізму реалізації інституту помилування як важливої державної функції Президента, у правозастосовній практиці відповідних інституцій напрацьована й використовується доволі проста і прозора, а тому доступна кожному засудженому, його захисникові, родичам чи іншим зацікавленим особам процедура ініціювання та розгляду цих питань. Поєднання ж досконалої правової регламентації інституту помилування з професійно організованою роботою Комісії та Управління створило сприятливі умови для скрупульозної підготовки та ретельного розгляду на кожному засіданні Комісії від 50 до 100 справ, за якими щорічно задовольняється до двох тисяч клопотань про помилування.

Отже, на нашу думку, можна із впевненістю констатувати, що за період, який минув після заснування в Україні президентської влади та передачі главі держави повноважень щодо прощення осіб, які скоїли злочини будь-якої тяжкості, склалася ефективна система реалізації Президентом свого виключного права на помилування. І немає на сьогодні ні юридичних, ні фактичних підстав піддавати сумніву існування в Україні інституту помилування засуджених осіб як важливої державної функції Президента.

На жаль, сумніви щодо конституційності повноважень Президента, пов'язаних із правом помилування, останнім часом висловлюються, причому інколи це право називають навіть пережитком монархії, несумісним із проголошеною ідеєю правової держави. А обґрунтовується така позиція посиланням на те, що процедура реалі-

зації помилування має бути детально виписана в Конституції на основі закладених у ній принципів, а оскільки право призначати кримінальне покарання принципово належить виключно суду, то й право змінювати процес його виконання має також належати лише суду⁵.

На наш погляд, ця аргументація не є переконливою з огляду на такі міркування.

По-перше, характер і обсяг повноважень Президента визначаються особливостями його конституційного статусу як глави держави, який є гарантом додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина.

По-друге, конституційні повноваження Президента, пов'язані зі сферою реалізації судової влади, не обмежуються правом здійснення помилування. Крім того, глава держави призначає на посади та звільняє з посад третину складу Конституційного Суду України, утворює суди у визначеному законом порядку, призначає вперше на посади професійних суддів строком на п'ять років, а також призначає трьох членів Вищої ради юстиції.

По-третє, право помилування вважається традиційним виключним повноваженням глав держав у більшості країн світу, насамперед президентів, які на сьогодні є главами держав у майже 150 країнах, монархів, прем'єр-міністрів та в деяких випадках — інших службових осіб⁶.

Не можна визнати продуктивною й пропозицію щодо передачі права помилування від глави держави до суду лише на тій підставі, що «принципово виключно суду» належить право призначати покарання. Адже якщо сприйняти таку логіку, то доведеться, мотивуючи зазначеною підставою, визнати, що амністія має оголошуватися не згідно із законом про амністію, який ухвалює Верховна Рада і підписує Президент України, а відповідно до рішення суду, а право вето щодо прийнятих Верховною Радою законів та право підпису законів

⁵ Див.: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=257

⁶ Так, в Японії згідно з Конституцією країни питання про помилування вирішує Кабінет Міністрів з подальшим його затвердженням Імператором. У Португалії такі клопотання розглядає спеціальна комісія, до складу якої входять представники Міністерства юстиції, прокуратури і суду, а наприкінці кожного року міністр юстиції особисто подає Президенту прохання щодо помилування засуджених, які, за висновком комісії, на нього заслуговують.

У Франції клопотання про помилування засуджені направляють на ім'я Президента або міністра юстиції, проте спочатку звернення надходять до Бюро з помилування і виконання покарань, звідки направляються прокурорам судових округів. Прокурори, виходячи з результатів спеціальних розслідувань, визначають доцільність застосування помилування до конкретних засуджених. Потім матеріали надходять до Міністерства юстиції, де у разі позитивного рішення готується проект декрету про помилування, який подається Генеральному Секретаріату Адміністрації Президента. Декрет підписують Президент, Прем'єр-міністр і міністр юстиції.

У США процедура помилування є доволі гнучкою, оскільки воно здійснюється не тільки главою держави, а й губернаторами штатів. У Федеративній Республіці Німеччина ця процедура також наближена до регіонів. Тут правом помилування осіб, засуджених верховними судами земель у справах, пов'язаних із захистом державних інтересів, при підтриманні обвинувачення Генеральним прокурором країни, наділяється Федеральний Президент, а в землях країни таке право надане міністрам юстиції земель, які можуть передавати його органам виконавчої влади земель.

має належати не Президенту, а самій же Верховній Раді, оскільки право приймати закони належить виключно їй.

Цілком очевидно, що з точки зору демократичного державотворення, принципів поділу державної влади, створення балансу сил та координації діяльності влади задля забезпечення її єдності ці новели є хибними, а тому непридатними для практичного застосування.

У зв'язку з цим доречно буде нагадати, що за національним законодавством суд будь-якої інстанції виносить вирок, виходячи з букви закону, тобто діє в певних межах, вийти за які не має права.

Президент же, керуючись своїми дискреційними повноваженнями⁷, може приймати рішення, виходячи не тільки з букви, а й з духу Конституції та законів України, орієнтуючись на особливості конкретної життєвої ситуації, обставини скоєння злочину, ступінь криміногенності засудженої особи та інші вагомні фактори.

Звичайно, інститут помилування в Україні має й певні недоліки, пов'язані із законодавчим регулюванням.

Йдеться про неузгодженість ст. 44 КК та п. 4 ст. 6 КПК з ч. 1 ст. 62 Конституції та п. 4 Положення.

Так, Основний Закон закріплює принцип презумпції невинуватості в чіткому й однозначному формулюванні в ч. 1 ст. 62: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Зважаючи на такий конституційний припис, Президент у Положенні, хоча й послався на п. 27 ч. 1 ст. 106 Конституції, згідно з яким помилування застосовується не лише до засуджених, цілком логічно поширив дію цього нормативного акта виключно на осіб, вина яких встановлена обвинувальним вироком суду.

Протевідповідні норми кримінального й кримінально-процесуального законодавства України суперечать зазначеним положенням Конституції, а тому на практиці не можуть бути застосовані.

Так, у ст. 44 КК, яка регламентує правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності, зазначено, що особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, а також на підставі закону України про амністію чи акта поми-

лування, причому звільнення в усіх випадках «здійснюється виключно судом».

З огляду на таку неузгодженість кримінального закону з Конституцією виникає щонайменше чотири запитання:

1. Хто, на яких підставах і на якій стадії кримінального судочинства подає Президенту клопотання про помилування особи, яка вчинила злочин, чи іншим способом ініціює звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування?

2. На яких юридичних і фактичних підставах та на якій стадії кримінального судочинства видається акт про помилування ще не засудженої особи?

3. Що означає словосполучення «здійснюється виключно судом» у співвідношенні з приписом «на підставі акта помилування»?

4. Яке щодо форми й суті рішення приймає суд, звільняючи особу від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування?

Цілком очевидно, що знайти переконливі відповіді на ці запитання у межах вимог Основного Закону неможливо.

Президент, керуючись своїми дискреційними повноваженнями, може приймати рішення, виходячи не тільки з букви, а й з духу Конституції та законів України, орієнтуючись на особливості конкретної життєвої ситуації, обставини скоєння злочину, ступінь криміногенності засудженої особи та інші вагомні фактори

Аналогічна ситуація склалася і в кримінально-процесуальному законодавстві, оскільки у ст. 6 КПК, яка регламентує обставини, що виключають провадження в кримінальній справі, передбачено, що кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю «також у зв'язку з помилуванням окремих осіб» (п. 4 ч. 1). І хоча в ч. 3 цієї статті уточнюється, що якщо обставина, зазначена в п. 4, виявляється в стадії судового розгляду, суд доводить розгляд справи до кінця і постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від покарання, усі запитання, пов'язані з розглядом ст. 44 КК, на жаль, стосуються й цієї ситуації й залишаються поки що без відповіді.

Отже, на сьогодні, внаслідок неузгодженості окремих норм чинного законодавства, в національній правозастосовній системі створена й існує реальна можливість помилування невинуватих осіб, що суперечить не тільки букві й духу Конституції, а й правовій природі самого акта помилування.

Цілком логічно й закономірно, що за добу незалежності в Україні не було жодного випадку застосування помилування до особи, вина якої не доведена в законному порядку і не встановлена обвинувальним вироком суду. Хоча, як уже зазна-

⁷ Необхідно визнати цілком обґрунтованою позицію російських фахівців у галузі конституційного права Баглая М.В. та Габричадзе Б.М., які стверджують, що функція гаранта Конституції передбачає широкі повноваження Президента діяти на свій розсуд, виходячи не лише з букви, а й з духу Конституції та законів, усуваючи прогалини в правовій системі й реагуючи на непередбачені Конституцією життєві ситуації (Див.: Баглай М.В., Габричадзе Б.Н. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. — М., 1996. — С. 335).

чалось, реальна загроза прийняття таких неконституційних актів існує й існуватиме доти, доки залишатиметься неузгодженість норм КК та КПК з Основним Законом.

При цьому не можна виключати того, що юридична можливість помилування осіб, вина яких не доведена в законному порядку і не встановлена обвинувальним вироком суду, в умовах загострення економічної кризи та посилення соціальної напруги в суспільстві використовуватиметься для силової розправи з політичними опонентами.

На сьогодні, внаслідок неузгодженості окремих норм чинного законодавства, в національній правозастосовній системі створена й існує реальна можливість помилування невинуватих осіб, що суперечить не тільки букві й духу Конституції, а й правовій природі самого акта помилування

Таке припущення ґрунтується на реальних подіях, що відбулися з народним депутатом УРСР Хмарою С.І., який внаслідок провокації, організованої адептами вмираючого тоталітарного режиму, за згодою Верховної Ради УРСР від 14 листопада 1990 р.⁸ був заарештований і майже рік перебував під вартою як підслідчий. На підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 25 серпня 1991 р. № 1433-ХІІ «Про амністію з нагоди прийняття Акту про проголошення незалежності України» його було звільнено з-під варти, а також від кримінальної відповідальності. У преамбулі цього Указу зазначено: «Застосувати амністію по кримінальних справах, порушених в умовах найбільш гострого протистояння різних соціально-політичних сил при визначенні шляхів утворення української державності стосовно таких громадян»⁹.

⁸ Див.: Постанову Верховної Ради Української РСР від 14 листопада 1990 р. «Про згоду на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт народного депутата Української РСР Хмари Степана Ілліча» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 48.

⁹ Див.: Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 40.

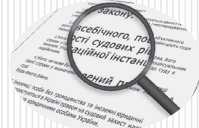
Таким чином, політична мотивація кримінального переслідування народного депутата Хмари С.І. проявилася з усією очевидністю, і тому не випадково вже 4 вересня 1991 р. Верховна Рада України прийняла юридично-політичне рішення — відмінила свою Постанову від 14 листопада 1990 р. про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт Хмари С.І.

Проте, як бачимо, це рішення український парламент ухвалив лише після прийняття зазначеного Указу про амністію, який, до речі, був іменним, що суперечить самій правовій природі цього юридичного акта, призначення якого полягає в повному або частковому звільненні від кримінальної відповідальності й покарання не конкретних осіб, а певних категорій таких осіб. Бо персоніфікація правового документа про звільнення від кримінальної відповідальності й покарання, що видається стосовно індивідуально визначеної особи, надає цьому документу характерні ознаки, притаманні лише акту помилування.

Тож не дивно, що й на сьогодні, попри всі прийняті стосовно Хмари С.І. рішення, зокрема й присвоєння йому почесного звання Героя України, на державному рівні ніхто не сказав головного — що цю людину було заарештовано й притягнуто до кримінальної відповідальності незаконно.

На наш погляд, усунути розглянуті суперечності між Основним Законом і підзаконними актами вкрай необхідно, а зробити це можна шляхом внесення змін до зазначених вище кодексів, виключивши з їх відповідних статей посилання на помилування чи акт помилування.

Такі зміни, безумовно, удосконалять правове регулювання інституту помилування як однієї з важливих державних функцій Президента, що дасть змогу однозначно вирішувати питання щодо його практичної реалізації.

Є.Б. Кубко,
головний науковий
співробітник Інституту
держави і права
ім. В.М. Корецького
НАН України,
доктор юридичних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України

І.Л. Самсін,
суддя Верховного Суду
України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Summary
The article highlights problem of
determination of administrative
agreements conceptual features,
which may be assumed as the ba-
sis of their dissociation from juris-
tic acts in the other fields of law, in
particular from civil agreements

Про деякі аспекти природи адміністративно-правових договорів

Договір як механізм правового регулювання суспільних правовідносин посідає провідне місце в сучасних правових системах. Договори (правочини) класифікуються за різними критеріями, зокрема за галузеву приналежністю. Розмежування договорів різних галузей є на сьогодні питанням, науковий інтерес до якого не згасає. Особливо важливим нині є вирішення питання про розмежування адміністративних та цивільно-правових договорів, що зазвичай здійснюється на підставі теоретичних узагальнень, оскільки через прогалини у чинному національному законодавстві юристи по-різному розуміють природу цих договорів.

Вважаємо, що відсутність у законодавстві України положень, що стосуються загальної частини матеріального адміністративного права, і призвело до виникнення зазначеної проблеми, вирішувати яку сьогодні доводиться під час розгляду судових справ. Не додає ясності в такій ситуації і Господарський кодекс України, в якому введено поняття, пов'язані із господарськими договорами та зобов'язаннями, що з них випливають і які розташовані «на перехресті» приватного та публічного права.

Адміністративний договір як юридична категорія досліджувався в роботах В.С. Стефанюка, Ю.М. Старилова, Ц.О. Ямпольської, К.К. Афанасьєва та ін.¹

У цій статті автори намагалися відійти від абстрактного аналізу в межах обраної проблематики і спробували виробити певну науково обґрунтовану концепцію, формуючи її на підставі емпіричного досвіду.

У загальнотеоретичному аспекті будь-які договірні форми так чи інакше пов'язані з певним обмеженням свободи правової поведінки учасників договірних правовідносин, які погоджуються укласти правочин на певних умовах, що породжують відповідні зобов'язання.

Зокрема, у цивільно-правових договорах свобода поведінки та автономність волі також мають відносний характер, про що свідчить наявність у цивільному законодавстві таких договірних форм, як договори приєднання, публічні договори тощо. В адміністративно-правових договорах ступінь свободи та автономності волі сторін значно нижчий, а обсяги державного регулювання, зазвичай, більші.

¹ Див.: Стефанюк В.С. Адміністративний договір — вимога сьогодення // Право України. — 2003. — № 11. — С. 11; Старілов Ю.Н. Курс общего административного права: У 3 т. — М., 2002. — Т. II: Государственная служба. Управленческие действия. Правовые акты управления. Административная юстиция. — С. 440—485; Ямпольская Ц.А. О теории административного договора (вместо рецензии) // Советское государство и право. — 1966. — № 10. — С. 34; Афанасьев К.К. Административные договоры: реалии та перспективы. — Луганськ, 2004. — 319 с.

Поняття «адміністративний договір» сформульовано у п. 14 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України: адміністративний договір — дво- або багатостороння угода, зміст якої складають права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією із сторін угоди. Тобто процесуальне законодавство визначає категорію матеріального права (адже договір як такий є саме матеріально-правовим поняттям), не даючи при цьому чітких уявлень про його предмет.

Найбільш важливою ознакою адміністративного договору, яка часто згадується в науковій літературі, є вказівка на те, що зазначені договори укладаються в публічних інтересах або на захист публічних інтересів, що цілком справедливо з точки зору визначення природи такого договору

Ознаки правової природи адміністративного договору можуть встановлюватися дедуктивно з наявного нормативного матеріалу, договірної практики і наукових джерел вітчизняного та зарубіжного походження.

Найбільш важливою ознакою адміністративного договору, яка часто згадується в науковій літературі, є вказівка на те, що зазначені договори укладаються в публічних інтересах або на захист публічних інтересів, що цілком справедливо з точки зору визначення природи такого договору. Але разом із цим слід зауважити, що розуміння публічних інтересів не є загально визнаним, а тому не може бути єдиним критерієм розрізнення адміністративних договорів від інших договірних форм, адже тією чи іншою мірою публічні інтереси захищаються і галузями приватного права. Проте поділ єдиної правової системи на галузі публічного та приватного права є досить умовним і використовується як наукова класифікація скоріш із пізнавальною метою. В реальному житті приватно-правові та публічно-правові елементи присутні в усіх галузях і навіть інститутах права. Саме тому, на нашу думку, найбільш важливим і чітким критерієм для їх розрізнення є розуміння того, що адміністративні договори спрямовані на захист державних інтересів та інтересів місцевого самоврядування і укладаються у сфері державного або муніципального управління та, відповідно, спрямовані на захист державних чи муніципальних інтересів. Це один із принципових критеріїв, що характеризує адміністративні договори.

При цьому, аналізуючи сутнісний зміст державних або муніципальних інтересів, необхідно уникати абстракцій на зразок «державний інтерес — це інтерес держави». Державні інтереси та їх спрямованість визначено Конституцією України, виходячи зі змісту якої зазначені інтереси полягають

у реалізації через державну політику тих завдань, які покладені на державу як на інститут самоорганізації громадянського суспільства. Зокрема, це і захист малозабезпечених чи соціально незахищених верств населення, регулювання економіки без втручання у внутрішню діяльність суб'єктів господарювання, сприяння розвитку стратегічно важливих галузей економіки, підтримка розвитку національної культури тощо. Муніципальні інтереси, на наш погляд, повинні розглядатись як інтереси громади певної адміністративно-територіальної одиниці, об'єднаної не тільки межами однієї області або населеного пункту, а й спільними проблемами, умовами проживання, особливостями системи господарства. Тому більш надійним критерієм для розрізнення адміністративних і цивільно-

правових договорів є мета укладення адміністративних договорів. Оскільки сфера функціонування адміністративного договору — це відповідна система державного (муніципального) управління на будь-якому рівні, то метою адміністративних договорів є реалізація функцій держави (муніципалітету), а більш конкретно — реалізація повноважень відповідного органу. Натомість метою цивільно-правових договорів є задоволення особистих інтересів суб'єктів цивільно-правових відносин, зокрема набуття майнових чи немайнових благ.

Ще одним критерієм для розрізнення адміністративно-правових та інших договорів є суб'єктний склад договірних відносин. В адміністративному договорі суб'єктами можуть бути різного роду інституції, індивідуальні та колективні суб'єкти адміністративного права, фізичні та юридичні особи, але однією зі сторін обов'язково має бути відповідний державний орган (зазвичай орган державної виконавчої влади). У цивільно-правових договорах суб'єкти, як правило, не є органами, що наділені державно-владними повноваженнями.

Ще одним критерієм для розрізнення адміністративно-правових та інших договорів є суб'єктний склад договірних відносин. В адміністративному договорі суб'єктами можуть бути різного роду інституції, індивідуальні та колективні суб'єкти адміністративного права, фізичні та юридичні особи, але однією зі сторін обов'язково має бути відповідний державний орган (зазвичай орган державної виконавчої влади). У цивільно-правових договорах суб'єкти, як правило, не є органами, що наділені державно-владними повноваженнями.

Більш надійним критерієм для розрізнення адміністративних і цивільно-правових договорів є мета укладення адміністративних договорів

З наведеного випливає й інший важливий критерій для розрізнення адміністративних договорів. Адміністративний договір пов'язаний зі сферою державного управління, до якої належить суб'єкт владних повноважень, що є стороною цього договору. Тобто адміністративний договір не може укладатись у тій сфері управління, в якій владний суб'єкт управління не має повноважень.

Розглянемо також такий критерій, як соціальна роль та призначення адміністративних договорів. Так, адміністративний договір повинен вкладатись в систему управління насамперед між суб'єктом та

об'єктом управління. Тому, як правило, однією зі сторін договору є суб'єкти адміністративного права (індивідуальні чи колективні, фізичні чи юридичні особи), що виступають як об'єкти управління в системі державного управління. Навіть у тих випадках, коли укладаються адміністративні договори так званого координаційного характеру (між двома не підпорядкованими один одному владними суб'єктами), то все одно йдеться про відносини між двома рівнозначними суб'єктами управління щодо підвищення ефективності впливу на відповідні об'єкти управління — громади, підприємства, організації тощо.

У випадках, коли відбувається делегування повноважень одного органу іншому, підпорядкований орган стосовно того, який надає такі повноваження, виступає проміжним об'єктом управління. Хоча щодо інших, «кінцевих» об'єктів управління (наприклад об'єктів галузевого управління), він може виступати як суб'єкт управління. Таким чином, соціальне призначення адміністративного договору — це вдосконалення системи управління.

В адміністративному договорі суб'єктами можуть бути різного роду інституції, індивідуальні та колективні суб'єкти адміністративного права, фізичні та юридичні особи, але однією зі сторін обов'язково має бути відповідний державний орган (зазвичай орган державної виконавчої влади)

Цивільно-правові договори мають інше соціальне призначення. Важливим є матеріальний критерій, який чітко відображає сутність адміністративного договору та його особливості. Йдеться про те, що предметом адміністративного договору є управлінська діяльність, що безпосередньо пов'язана з функціями відповідного органу державної чи муніципальної влади, а ці функції мають бути спрямовані на реалізацію публічного інтересу. Відповідно об'єктом адміністративних прав, що лежать в основі адміністративного договору, можуть бути лише права, спрямовані на реалізацію функцій державного управління, — компетенція, повноваження, управлінські рішення, завдання, функції відповідного державного органу тощо. На відміну від об'єктів цивільних прав, об'єкти адміністративних прав не мають ознак оборотоздатності й тому не можуть бути вільно відчужені або передані від однієї особи до іншої. Таким чином, предметом адміністративного договору є управлінська діяльність, в основі якої лежать нормативно визначені повноваження суб'єкта державної або муніципальної влади щодо впливу на об'єкт адміністративних прав.

Слід також мати на увазі, що адміністративні договори тісно пов'язані з адміністративними актами. Тому інколи їх називають навіть формою адміністративного акта, що, на нашу думку, не відповідає

як теоретичним, так і практичним адміністративним засадам. Більш доцільним є встановлення тісного зв'язку між адміністративним договором та правовим актом, який може приймати одна (владна) сторона адміністративного договору.

Особливістю адміністративного договору, зокрема, є те, що його умови повинні виходити за межі регулювання в цивільному праві

Цивільно-правові договори, як правило, не пов'язані з конкретними адміністративними актами, або ці адміністративні акти є передумовою укладення відповідних цивільно-правових договорів. В адміністративному договорі ситуація принципово інша. Адміністративний акт має, по-перше, відповідати компетенції органу, який є стороною адміністративного договору, і може передувати укладенню самого адміністративного договору. По-друге, права й обов'язки сторін за адміністративним договором не можуть виходити за межі компетенції відповідного органу, що є стороною адміністративного договору. По-третє, адміністративний договір має регулювати ті відносини, які можна врегулювати адміністративним актом без укладення адміністративного договору. По-четверте, такий договір укладається лише з метою вдосконалення управлінської діяльності, надання гнучкості системі управління, підвищення її ефективності, а не зменшення чи збільшення компетенції відповідного органу, що є стороною в адміністративному договорі, оскільки останнє регулюється законодавством.

Іншою особливістю адміністративного договору є те, що його умови повинні виходити за межі регулювання в цивільному праві. Інакше кажучи, в адміністративних договорах повинні бути положення, які не регулюються цивільним правом і мають значення лише для відповідної управлінської діяльності. Тобто умовами адміністративного договору є надання сторонам прав та покладення обов'язків інших за своєю природою, ніж ті, що можуть приймати сторони внаслідок спільного погодження в межах цивільного правового поля. У зв'язку з цим зауважимо, що природа адміністративного договору не викликає сумніву в тих випадках, коли законодавець прямо вказує, що ті чи інші відносини суб'єкта управління з об'єктом мають бути врегульовані лише адміністративним договором. Тоді умови такого договору фіксуються в нормативно-правових актах або визначаються самою стороною адміністративного договору (владним органом) чи будь-яким вищим органом управління в межах відповідної компетенції.

Оскільки адміністративні договори складаються у відповідній системі державного управління, то і правовий статус сторін у цих договорах зазвичай не є рівним, що неодноразово підкреслювалося в наукових дослідженнях та рішеннях судових органів. Проте тут важливо зробити деякі принципові зауваження. По-перше, різний правовий статус сторін адміністративного договору, що пов'язаний з використанням методу «влади—підпорядкування» для регулювання правових відносин, зовсім не означає, що «підпорядкований» суб'єкт договору не має жодних прав. Навпаки, в адміністративному договорі права такого «підпорядкованого суб'єкта», як правило, ширші за ті, які були б у нього при використанні інших форм управління і, зокрема, прийняття адміністративних актів. У зв'язку з тим, що об'єкт управління, будучи стороною в адміністративному договорі, має більше прав вимагати відповідної поведінки від державного органу, система управління стає більш гнучкою та підвищується її ефективність, а, відповідно, настають і позитивні соціальні наслідки. По-друге, за допомогою адміністративного договору об'єкт управління, що виступає стороною адміністративного договору і є підпорядкованим «владній стороні договору», має певну свободу, аби відмовитися від укладення адміністративного договору. У таких випадках відповідний адміністративний орган може врегулювати відносини не за допомогою договірних форм, а шляхом прямих вказівок, які дає у відповідній правовій формі. Згода на укладення адміністративного договору є фактично згодою діяти відповідно до встановлених в односторонньому порядку умов адміністративного договору. Проте і суб'єкт владних повноважень бере на себе певні зобов'язання, а в разі їх невиконання інша сторона адміністративного договору може вимагати від такого суб'єкта передбачених договорами дій. По-третє, адміністративний договір дає можливість порушити питання про відшкодування збитків, які можуть бути завдані одній зі сторін договору. Коли збитки завдані суб'єкту владних повноважень, то великих труднощів не виникає, оскільки правомірну поведінку останнього завжди можна визначити на основі компетенції тих актів, які регулюють його діяльність. Щодо відшкодування збитків, завданих діями суб'єкта владних повноважень «підпорядкованій стороні договору», виникають певні проблеми. На нашу думку, їх слід вирішувати на підставі загального принципу *volenti non fit injuria* (для того, хто виявляє згоду, образа не є образою), згідно з яким не може бути відшкодована шкода, якщо сторона, приймаючи на себе зобов'язання за договором, погодилась із можливим завданням такої шкоди в майбутньому. Хоча

застосовувати цей принцип слід з урахуванням усіх конкретних обставин судової справи. По-четверте, сторони адміністративного договору не можуть зменшувати обсяг компетенції суб'єкта владних повноважень. Будь-яке договірне обмеження таких повноважень або компетенцій в цілому слід вважати протиправним.

Щодо відшкодування збитків, завданих діями суб'єкта владних повноважень «підпорядкованій стороні договору», виникають певні проблеми. На нашу думку, їх слід вирішувати на підставі загального принципу *volenti non fit injuria* (для того, хто виявляє згоду, образа не є образою), згідно з яким не може бути відшкодована шкода, якщо сторона, приймаючи на себе зобов'язання за договором, погодилась із можливим завданням такої шкоди в майбутньому. Хоча застосовувати цей принцип слід з урахуванням усіх конкретних обставин судової справи

Так, цікавим прикладом із судової практики є справа, яку 13 жовтня 2009 р. розглянула Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України за позовом Державного територіально-галузевого об'єднання «Південно-Західна залізниця» (далі — Залізниця) до Міністерства освіти та науки України (далі — МОН), за участю третіх осіб — Міністерства транспорту та зв'язку України, Державного казначейства України, про стягнення заборгованості.

Суть спору полягала в тому, що Залізниця звернулася з позовом до МОН про стягнення заборгованості за пільгове перевезення студентів та учнів у листопаді та грудні 2003 р. за договором про розрахунки за надані послуги із перевезення залізницею студентів денної форми навчання вищих навчальних закладів I—IV рівнів акредитації та учнів професійно-технічних навчальних закладів. Позовні вимоги обґрунтовано тим, що в листопаді та грудні 2003 р. позивач здійснював перевезення студентів за пільговим тарифом, витрати на перевезення яких відповідач не відшкодував, у зв'язку з чим виникла заборгованість, заявлена до стягнення.

Суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій у позові відмовили. При цьому вони виходили з того, що Законом від 22 травня 2003 р. № 849-IV «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік та деяких інших законодавчих актів» було зменшено розмір асигнувань МОН на пільговий проїзд студентів та учнів, тому відповідач, не маючи повноважень щодо управління виконанням Державного бюджету України, мав змогу розпоряджатися лише тими коштами, які надійшли йому з Державного бюджету України на певні цілі за визначеними кодами бюджетної класифікації.

Не погоджувшись із винесеними у справі рішеннями, Залізниця звернулася до Верховного Суду

України зі скаргою, в якій порушено питання про перегляд справи за винятковими обставинами та міститься посилання на те, що укладений договір, на підставі якого виникла заборгованість, не є адміністративним, а тому спір, що розглядається, не підвідомчий адміністративним судам.

Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України допустила скаргу до провадження за винятковими обставинами, проте, проаналізувавши правову природу спірного договору, мету його укладення, статус сторін, зокрема МОН, визнала цей договір адміністративним.

Судова палата також зазначила, що, вступаючи в договірні правовідносини, відповідач діяв з метою реалізації владних управлінських функцій щодо виконання відповідної державної програми, спрямованої на підтримку молоді, яка навчається у вищих навчальних закладах. Такий висновок було зроблено на підставі того, що МОН не мало на меті набути майнові блага, а сторони не були вільні у визначенні умов договору.

Дійшовши таких висновків, Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України послалася на те, що згідно з ч. 1 ст. 5 Закону від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» фінансування заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством. Зокрема, у ч. 5 ст. 9 цього Закону встановлено, що для учнів і студентів денної форми навчання загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів державою гарантуються протягом року пільги на проїзд по території України залізничним, водним, автомобільним, міським (крім таксі) транспортом. Відповідні кошти передбачаються у Державному бюджеті України окремим рядком. Разом з тим ч. 5 ст. 9 Закону від 4 липня 1996 р. № 273/96-ВР «Про залізничний транспорт» встановлено, що для захисту інтересів окремих категорій громадян на пасажирських перевезеннях, у тому числі приміських, можуть передбачатися пільгові тарифи. Збитки залізничного транспорту загального користування від їх використання відшкодовуються залізницям за рахунок державного або місцевих бюджетів залежно від того, яким органом прийнято рішення щодо введення відповідних пільг.

Кабінет Міністрів України постановою від 5 квітня 1999 р. № 541 затвердив Порядок надання пільгового проїзду студентам вищих навчальних закладів I—IV рівнів акредитації та учням професійно-технічних навчальних закладів у міському й приміському пасажирському транспорті та між-

міському автомобільному і залізничному транспорті територією України. Цей Порядок розроблено відповідно до Указу Президента України від 31 березня 1999 р. № 309 «Про заходи щодо впорядкування механізму надання пільгового проїзду окремим категоріям студентів і учнів», який видано з метою створення сприятливих соціально-економічних та побутових умов для навчання студентської та учнівської молоді, впорядкування в тому числі механізму надання пільгового проїзду окремим категоріям студентів і учнів.

Уклавши договір (незалежно від його правової природи), сторони зв'язані умовами його виконання, а право сторони на отримання виконання згідно з договором підлягає захисту судом відповідної юрисдикції. Будь-який договір (незалежно від його правової природи) повинен виконуватись

На підставі аналізу викладеного нормативного матеріалу Верховний Суд України визначив спірний договір як адміністративний.

Щодо розгляду спору в частині невиконання МОН договору, укладеного із Залізницею, Верховний Суд України виходив із відомого ще з римських часів положення — *pacta sunt servanda* (договори повинні виконуватись), застосувавши при цьому аналогію права, яка ґрунтується на конституційних принципах і загальних засадах права.

Як зазначено у цій постанові Верховного Суду України, договором є домовленість двох або більше сторін, на підставі якої виникають зобов'язальні правовідносини відповідної правової природи. Права та обов'язки сторін, обумовлені договором, складають його зміст і повинні дотримуватися сторонами. Тому, уклавши договір (незалежно від його правової природи), сторони зв'язані умовами його виконання, а право сторони на отримання виконання згідно з договором підлягає захисту судом відповідної юрисдикції.

За результатом перегляду за винятковими обставинами рішень у цій справі Верховний Суд України направив справу на новий розгляд до суду першої інстанції, давши йому припис виходити з того, що будь-який договір (незалежно від його правової природи) повинен виконуватись.

Важливим для розуміння природи адміністративного договору, що дає змогу розрізняти його від цивільно-правових договірних форм, є визначення на рівні відповідного переліку чітко означених сфер, в яких нині практично застосовуються адміністративні договори. Це слід зробити як на нормативному рівні (доцільним було б визначити межі застосування адміністративних договорів центральними органами виконавчої влади), так і на рівні судової практики.

Триває передплата офіційних видань Верховного Суду України:

Вісник Верховного Суду України

Періодичність — 12 номерів на рік

Передплатний індекс — 40358

В офіційному науково-практичному виданні публікуються нові роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, добірки витягів із судових рішень у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах, науково-практичні коментарі чинного законодавства, аналіз судової статистики та узагальнення судової практики, матеріали на допомогу судді з найбільш складних питань здійснення судочинства, практика Європейського суду з прав людини, дискусійні статті щодо проблем судово-правової реформи і правотворчості.

Рішення Верховного Суду України

Періодичність — 2 випуски на рік

Передплатний індекс — 40646

У збірнику публікуються судові рішення у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах, розглянуті Верховним Судом України протягом певного періоду.

Кожне рішення супроводжується правовою позицією, в якій стисло викладено його основний зміст. Рішення систематизовані за формами судочинства, галузями законодавства та категоріями справ.

Докладніше про ці видання, їх тематику можна дізнатись у видавництві «Істина» за адресою: 04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Передплату можна оформити у відділеннях зв'язку протягом року.

Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_book@ukr.net

www.istina-books.com.ua

